

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

Əl yazması hüququnda

Əliyeva Ləman Eldar qızı

**“Müəssisələrin iqtisadi inkişafında informasiya təminatı
metodikasının işlənməsi”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060509 “Kompüter Elmləri”

**İxtisaslaşmanın adı: İİM 020004 “İdarəetmənin informasiya
texnologiyaları”**

Elmi rəhbər: dos. Abdullayev A.X.

Magistr proqramının rəhbəri: akad. Abbasov Ə.M.

Kafedra müdiri: akad. Abbasov Ə.M.

BAKİ-2019

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3-5
------------	-----

FƏSİL I. MÜƏSSİSƏNİN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ İNFORMASIYA TƏMİNATININ FORMALAŞMASININ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İnformasiya sistemi.....	6-9
1.2. Mühasibat uçotunun informasiya sistemi.....	9-19
1.3. İnformasiya sistemlərinin qiymətləndirilməsi.....	19-21
1.4. İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı	21-23
1.5. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması haqqında Milli Strategiya.....	23-26

FƏSİL II. MÜƏSSİSƏNİN İQTİSADİYYATININ İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ İNFORMASIYA TƏMİNATI YANAŞMALARİ

2.1 Müəssisənin idarə edilməsində informasiya sistemi.....	27-38
2.2 Müəssisənin idarə edilməsində informasiya təminatı. Marketing informasiya sistemi.....	38-50
2.3. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasında informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi yolları	50-65

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	67-68
---------------------------------	--------------

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	69-70
--------------------------------	--------------

PEZİOME.....	71-72
---------------------	--------------

SUMMARY.....	73-74
---------------------	--------------

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatının dinamik inkişafı şəraitində effektiv idarəetmə qərarlarının qəbul olunması üçün müəssisəyə mövcud iqtisadi situasiyanı obyektiv əks etdirən məqsədəuyğun informasiya təminatı sistemi lazımdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid müəssisələrdən elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətini, effektiv təsərrüfatçılıq və istehsalı idarə etmə formalarını təbiq etməklə, təsərrüfatsızlığı aradan qaldırmaqla, sahibkarlığı, təşəbbüskarlığı aktivləşdirməklə istehsalın effektivliyini, məhsul və xidmətlərin rəqabətə davamlılığını artırmağı və s. tələb edir.

Bu vəzifənin gerçəkləşməsində əsas rol müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin analizinə ayrılır. Onun köməyi ilə müəssisənin inkişaf strategiyası və taktikası işlənilib hazırlanır, planlar və idarəetmə qərarları əsaslandırılır, onların yerinə yetirilməsinə nəzarət həyata keçirilir, istehsalın effektivliyini artırma rezervləri aşkara çıxarılır, müəssisənin, onun qurum və işçilərinin fəaliyyətinin nəticələri qiymətləndirilir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətini təhlil etmək üçün əsas informasiya mənbəyi maliyyə hesabatlılığı məlumatlarıdır. Çünki qərar qəbul etmək üçün maliyyə resursları ilə təmin olunma dərəcəsi, onların yerləşdirilməsinin və istifadəsinin məqsədəuyğunluğu və effektivliyi, müəssisənin ödəniş qabiliyyəti, onun öz tərəfdaşları ilə maliyyə münasibətləri təhlil olunmalıdır. Bu göstəricilərin qiymətləndirilməsi firmanı effektiv idarə etmək üçün lazımdır. Onların köməyi ilə rəhbərlər planlaşdırmanı, nəzarəti həyata keçirir, öz fəaliyyətinin istiqamətini yaxşılaşdırır və təkmilləşdirir. Maliyyə hesabatı mahiyyət etibarilə firmanın “siması” deməkdir. O, müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yekunlarını xarakterizə edən ümumiləşdirilmiş göstəricilər sistemidir.

İdarəetmənin informasiya təminatı informasiyanın müəssisənin idarəetmə sistemləri və bütövlükdə idarəetmə prosesi ilə əlaqəsi deməkdir. O, təkcə idarəetmənin bütün funksiyalarını ehtiva edərək bütövlükdə yox, həm də ayrı-ayrı

funksional idarəçilik işləri üzrə, məsələn proqnozlaşdırma və planlaşdırma, uçot və analiz üzrə nəzərdən keçirilə bilər. Bu, tədqiqatların dərinə yönəldilməsinə imkan verən ümumi xassələrini təzahür edərək funksional idarəetmənin informasiya təminatına xas spesifik məqamları da qiymətləndirməyə imkan verir.

Müasir şəraitdə əsaslandırılmış idarəetmə qərarlarının qəbul olunması üçün tələb olunan informasiyanın toplanmasından və işlənməsindən ibarət olan informasiya təminatı mühüm sahəyə çevrilmişdir. Firmanın vəziyyəti və fəaliyyəti barədə informasiyanın yuxarı idarəetmə səviyyəsinə ötürülməsi və firmanın qarşılıqlı şəkildə bir-biri ilə bağlı olan qurumları arasında informasiya mübadiləsi müasir elektron-hesablayıcı texnikanın və digər texniki rabitə vasitələrinin köməyi ilə həyata keçirilir.

Tədqiqat işinin məqsədi. Tədqiqat işinin bütün səviyyələrdə qurumların keyfiyyətli informasiya təminatının qurulmasıdır, çünki bu, müəssisənin effektiv idarə edilməsinin əsasıdır. Qarşıya qoyulmuş məqsədini nəzərə alaraq tədqiq olunan təşkilatda ayrı-ayrı istifadəçi qruplarının deyil, bütün qurum bölmələrinin real mövcud olan və qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərən biznes proseslərinin modeli əsasında qurulmuş informasiya sistemini qurmağa imkan verən bir - biri ilə qarşılıqlı şəkildə bağlı vəzifələr kompleksi həll olunmalıdır.

İnformasiya hamıya lazımdır: idarəetmə strukturlarına, müəssisələrin kollektivinə, ictimai təşkilatlara, bütün işləyənlərə. Təkcə fəhmə, həyatı və praktiki təcrübəyə əsaslanmaq olmaq, yaranan məsələləri həll etməyə imkan verən, günü-gündən genişlənən informasiyanı əldə etmək və öyrənmək lazımdır. Bu gün informasiya maddi, xammal və digər resurslardan heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən birinci dərəcəli resurslardan biri olaraq çıxış edir. Yeri gəlmişkən, maddi, xammal və digər resurslardan istifadə məhz informasiyanın vəziyyətindən və istifadə olunmasından əhəmiyyətli şəkildə asılıdır. Təbiəti etibarilə tükənməyə meylli olan əksər resurslardan fərqli olaraq informasiya potensialı həm kollektivlər, həm də fərdi işçilər tərəfindən dəfələrlə istifadə oluna bilər. Eyni zamanda informasiya daim artır və zənginləşir.

Tədqiqat işin strukturu. Magistr dissertasiyası işi giriş, iki fəsil, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Tədqiqat işinin girişində mövzunun aktuallığı, tədqiqat işinin məqsədi, tədqiqatın praktik əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir.

Magistr dissertasiya işinin birinci fəsili, informasiya sistemi, mühasibat uçotunun informasiya sistemi, informasiya sistemlərinin qiymətləndirilməsi, informasiya cəmiyyətinin inkişafı, cəmiyyətin informasiyalaşdırılması haqqında Milli Strategiya araşdırılmışdır.

Magistr dissertasiya işinin ikinci fəslində, müəssisənin idarə edilməsində informasiya sistemi və informasiya təminatı, marketinq informasiya sistemi, müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasında informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi yolları məsələlərinə baxılmışdır.

Sonda nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısı verilmişdir.

FƏSİL I. MÜƏSSISƏNİN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ İNFORMASIYA TƏMİNATININ FORMALAŞMASININ METODOLOJİ ƏCACLARI

1.1 İnformasiya sistemi

İdarəetmənin yaxşılaşdırılması istənilən sahədə istehsalın effektivliyini ən mühüm artırma amilidir. İdarəetmə forma və metodlarının təkmilləşdirilməsi elmi-texniki tərəqqinin nailiyyəti, müxtəlif texniki vasitələrin köməyi ilə informasiya toplama, işləmə və ötürmə qanunlarının, metod və üsullarının tədqiqi ilə məşğul olan informatikanın davam etdirilən inkişafı əsasında baş verir.

Müxtəlif informasiya – texniki yeniliklər idarəetmə aparatını ixtisara salma və ucuzlaşdırma vasitəsi kimi qəbul olunmalıdır. Məsələn, telefonun, radionun. Televiziyanın, personal kompüterlərin, lokal kompüter şəbəkələrinin və qlobal İnternet şəbəkəsinin yaranması öz növbəsində müəssisənin idarə edilməsinin informasiya təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Son nəticədə firmanın təşkilatı baxımdan idarə edilməsində informasiyanın rolu artır, bu isə sosial-iqtisadi xarakterli dəyişikliklərlə, texnika və texnologiya sahəsində ən yeni nailiyyətlərin təşəkkül tapması, elmi tədqiqatların nəticələri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Elmi – texniki inqilab informasiyanı istehsal prosesinin ən mühüm amili kimi irəli sürmüşdür. İnformasiya prosesi müasir texnikanın mütləq işləmə şərti kimi, işçi qüvvəsinin keyfiyyətini artırma vasitəsi kimi, istehsal prosesinin özünün uğurlu təşkilinin zəmini kimi zəruridir.

İnformasiya təminatının təkmilləşdirilməsindən aşağıdakı müsbət nəticələr meydana gələ bilər:

- 1) Məsrəflərə qənaət etmək imkanı
 - əmək haqqı fondunu
 - kommunal xidmətləri
 - proqram təminatının qiymətini
 - poçt xərclərini
 - müqavilələrin rəsmiləşdirilməsinə çəkilən xərcləri

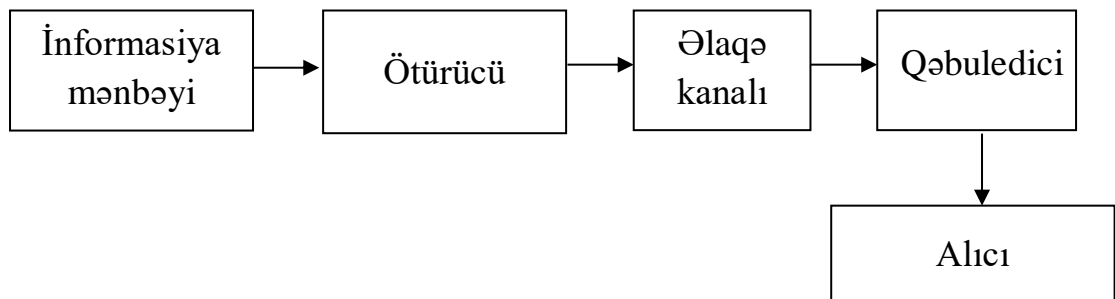
- xammal yenidən bölüşdürülməsinə çəkilən xərcləri azaltmaq hesabına.
- 2) Gələcəkdə mümkün xərcləri aradan qaldırmaq
 - personalın gələcəkdə sayının artmasından qorunmaq
 - məlumatların işlənməsinə tələblərin azaldılması
 - xidmət göstərmənin qiymətini azaltmaq
- 3) Mümkün qeyri-maddi faydalar
 - informasiyanın keyfiyyətinin yüksəldilməsi
 - məhsuldarlığın artırılması
 - xidmət göstərmənin yaxşılaşdırılması və sürətləndirilməsi
- yeni zavodlar
 - daha əzmlı qərarlar
 - nəzarətin yaxşılaşdırılması
 - vaxtı keçmiş ödənişlərin azalması
 - proqram təminatından tam istifadə

İnformasiya anlayışı kifayət qədər geniş mənaya malikdir və hal-hazırda geniş yayılmışdır. İnformasiya termini özü latın dilində *information* sözündəndir və izahat, bildirmə, şərh etmə bildirir.

İnformasiya vermə və alma prosesi aşağıdakı sxemdə verilmişdir (şəkil 1).

- 1) Bu informasiyanın bir istiqamətdə sadə ötürülmə sxemidir.

Şəkil 1. İnformasiya vermə və alma prosesi

İnformasiyanın hətta bir istiqamətdə ötürülməsi prosesi bir çox vasitəçidən keçməklə baş verir. Bu isə o deməkdir ki, informasiya ötürülmə prosesində ləngiyir və təhrifə məruz qalır. Bundan başqa, informasiya ünvanlandığı şəxsdən

asılı olaraq dəyişə bilər. Məsələn, tabe işçidən rəhbərə ötürülmə zamanı informasiya ümumiləşdirilmiş şəkildə, yuxarıdan aşağı ötürüldükdə isə, əksinə, konkretləşdirilmiş şəkildə olur. Bu prosesdə əsas məsələ informasiyanın minimum təhrifə məruz qalmaqla maksimum sürətli şəkildə ötürülməsidir. Qəbul olunan qərarların düzgünlüyü və nəticə olaraq təşkilatın gəliri ilk növbədə bundan asılıdır. İdarəetmə prosesində daim informasiya mübadiləsi baş verir. Eyni zamanda informasiyanın hərəkət istiqaməti həm şaquli (rəhbərdən tabeliyində olan işçilərə və yaxud işçilərdən rəhbərə), həm də üfüqi (qurum rəhbərləri, eyni səviyyəli tabe işçilər arasında) ola bilər.

Menecment müasir elmi metodların və texniki vasitələrin köməyi ilə toplanan, işlənən, saxlanan və yayılan obyektiv və vaxtlı informasiyanı tam həcmdə istifadə edir. Bu gün bu, bazarın dinamik inkişaf edən şəraitdə meydana çıxan problemlərə adekvat reaksiya verməklə bağlı tələbindən irəli gələn obyektiv zərurətdir. Təkcə vaxtlı və dəqiq informasiyaya malik olmaq kifayət etmir, həmin informasiyanı dərk edib lazımi nəticələr çıxarmaq və idarəetmə qərarlarında məhsuldar şəkildə təcəssüm etdirmək lazımdır. İnformasiya komponenti bütün idarəetmə prosesinin əsası olduğuna görə onun idarəetmədə iştirak zərurəti açıq-aşkardır.

İnformasiyanı menecerin proseslər və ya hadisələrin qarşılıqlı əlaqəsi barədə potensial məlumatlılıq həddini müəyyən edən məlumatlar, materiallar toplusu kimi də şərh etmək olar.

İnformasiyanın məğzini təkcə meneceri maraqlandıran hadisələrin məchulluğunu azaldan məlumatlar təşkil etmir. Menecmentdə informasiya konkret situasiyanı analiz etmək üçün lazım olan, həmin situasiyanın yaranma və inkişaf səbəblərini kompleksə şəkildə qiymətləndirməyə imkan verən, optimal idarəetmə qərarını real şəkildə tapmağa (konkret situasiyadan asılı olaraq), həmin qərarın yerinə yetirilməsinə nəzarət etməyə imkan verən lazımi, qavranmış və dərk olunmuş məlumatlar məcmusudur. İnformasiya, deməli, əmək proseslərinin və şəxsiyyətin inkişafının birləşməsinin və sonradan üzvi şəkildə qovuşmasının zəruri zəmini.

Rəhbərə təqdim edilən informasiyanın tərkibi, məzmunu və keyfiyyəti idarəetmənin kəsərinin təmin olunmasında həlledici rol oynayır. İnformasiyanın təhlili təkcə iqtisadi məlumatlarla məhdudlaşmır, texniki, texnoloji və digər informasiyanı da geniş istifadə edir. Bütün məlumat mənbələri plan, uçot və uçotdankənar mənbələrə bölünür. Plan mənbələrinə müəssisədə işlənilib hazırlanan planların bütün tipləri (perspektiv, cari, operativ, təsərrüfat hesablı tapşırıqlar, texnoloji xəritələr), habelə normativ materiallar, smetalar, qiymət cədvəlləri, layihə tapşırıqları və s. aiddir.

1.2. Mühasibat uçotunun informasiya sistemi

Uçot xarakterli informasiya mənbələri mühasibat, statistika və operativ uçot sənədlərinin əks etdirdiyi bütün məlumatlar, həmçinin bütün hesabat növləri və ilkin uçot sənədləşməsidir.

Analizin informasiya təminatında aparıcı rol təsərrüfat hadisələrinin, proseslərinin və onların nəticələrinin daha dolğun əks olunduğu mühasibat uçot və hesabatına məxsusdur. Uçot və hesabat sənədlərində olan məlumatların (ilkin və toplu) vaxtında və tam təhlili planların yerinə yetirilməsinin yaxşılaşdırılmasına, daha yüksək təsərrüfatçılıq nəticələrinin əldə edilməsinə yönəlmiş zəruri tədbirlərin görülməsini təmin edir.

Kütləvi hal və proseslərin kəmiyyət xarakteristikasının əks olunduğu statistik uçot məlumatları qarşılıqlı əlaqələrin dərinləşdirilmiş tədqiqi və dərk olunması, iqtisadi qanunauyğunluqları aşkar etmək üçün istifadə olunur.

Operativ uçot və hesabatlılıq statistika və mühasibat uçotu ilə müqayisədə analizin zəruri (məsələn, məhsulun istehsalı və yüklənilib yol salınması haqqında. İstehsalat ehtiyatlarının vəziyyəti barədə) məlumatlarla daha operativ təmin olunmasına kömək edir və bununla da analitik tədqiqatların effektivliyini artırmaq üçün şərait yaradır.

Kompüter texnikasının geniş yayılması nəticəsində yeni məşin informasiya mənbələri də meydana gəlmişdir. Bu mənbələrə kompüterin operativ yaddaşında,

çevik disklərdə saxlanan, həmçinin müxtəlif maşinoqramlar şəklində verilən məlumatlar aiddir. Uçotdankənar informasiya mənbələrinə təsərrüfat fəaliyyətini tənzimləyən sənədlər, habelə əvvəl sadalanmış məlumatlara aid olmayan məlumatlar aiddir. Onların sırasına aşağıdakı sənədlər daxildir:

- təsərrüfat subyektinin öz fəaliyyətində rəhbər tutmalı olduğu rəsmi sənədlər: dövlət qanunları, prezident sərəncamları, hökumət və yerli hakimiyyət orqanlarının qərarları, yuxarı idarəetmə orqanlarının əmrləri, təftiş və yoxlama aktları, müəssisə rəhbərlərinin əmr və sərəncamları;
- təsərrüfat-hüquqi sənədlər: müqavilələr, razılaşmalar, arbitraj və məhkəmə orqanlarının qərarları, reklamasiyalar;
- kollektivin ümumi yığıncaqlarının, müəssisənin əmək kollektivi şurasının və ya onun ayrı-ayrı şöbələrinin qərarları;
- müxtəlif informasiya mənbələrindən (İnternet, radio, televiziya, qəzet və s.) alınmış qabaqcıl təcrübə öyrənmə materialları;
- texniki və texnoloji sənədləşmə;
- istehsalatın ayrı-ayrı iş yerlərində vəziyyətinin xüsusi araşdırmalarının materialları (xronometraj, fotosəkillər və s.);
- öz kollektivinin üzvləri ilə və ya başqa müəssisələrin təmsilçiləri ilə görüşlər zamanı əldə olunmuş şifahi informasiya.

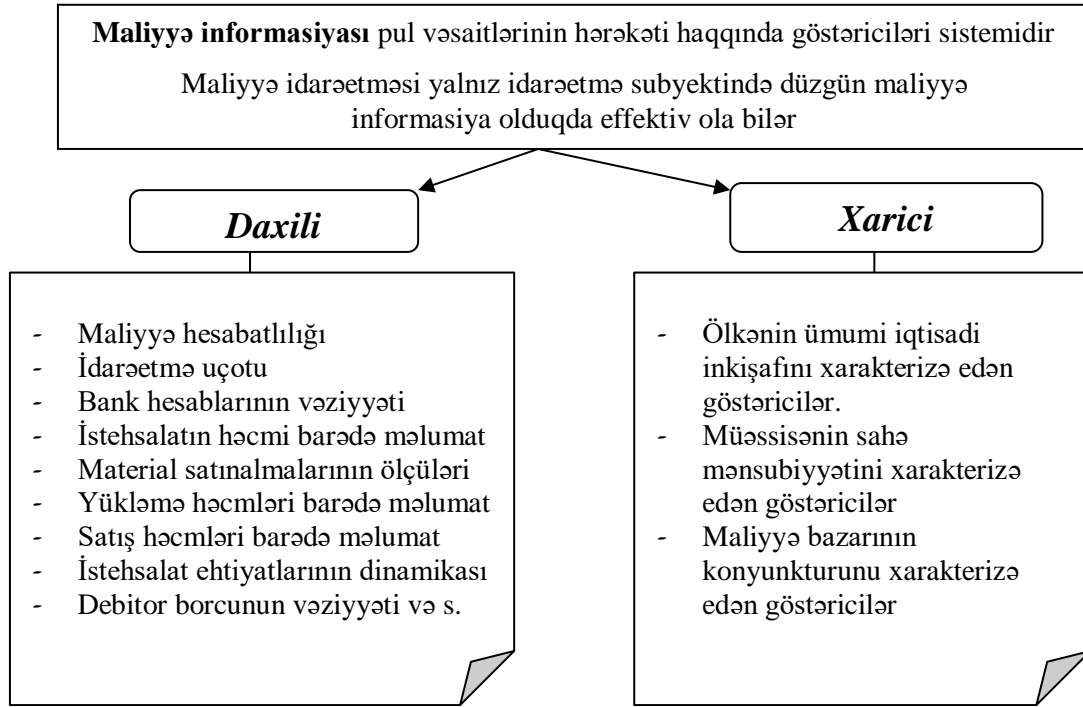
Tədqiqat obyektinə nisbətdə daxili və xarici informasiya olur. Daxili informasiya sistemində statistik, mühasibat, operativ uçot və hesabatlılıq məlumatları, müəssisədə işlənilib hazırlanmış plan məlumatları, normativ məlumatları daxildir. Xarici informasiya sistemi statistik məcmuələrin, dövri və xüsusi nəşrlərin, konfransların, işgüzar görüşlərin məlumatları, rəsmi, təsərrüfat-hüquqi sənədlərdir. Tədqiqat obyektinə nisbətdə informasiya əsas və tədqiq olunan predmet sahəni daha dolğun xarakterizə etmək üçün tələb olunan yardımçı informasiyaya bölünür. Daxil olma müntəzəmliyinə görə analitik informasiya müntəzəm və epizodik olur. Müntəzəm informasiya mənbələrinə plan və uçot məlumatları daxildir. Epizodik informasiya zərurət daxilində formalaşır, məsələn yeni rəqib barədə məlumatlar.

Öz növbəsində müntəzəm informasiya öz əhəmiyyətini uzun müddət qoruyub saxlayan daimi (mühasibat uçotunun kodları, şifrələri, hesab planları və s.), öz əhəmiyyətini müəyyən zaman ərzində qoruyub saxlayan şərti-daimi (plan göstəriciləri, normativlər) və hadisələrin tez-tez dəyişməsinə xarakterizə edən dəyişən (analiz olunan obyektin müəyyən tarix üçün vəziyyəti barədə hesabat məlumatları) informasiyaya bölünür.

İşlənmə prosesinə nisbətə ilkin (ilkin uçot, inventarlaşdırma, araşdırma məlumatları) və müəyyən işlənmə və dəyişmə mərhələsindən keçmiş təkrar informasiya olur.

İri firmaların fəaliyyətində informasiya ötürülməsi firmanın normal fəaliyyətinin mütləq və birinci dərəcəli amili hesab olunur. Bu zaman məlumatların operativliyinin və düzgünlüyünün təmin olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Firmaların əksəriyyətində firmanın daxilində olan informasiya sistemləri texnoloji prosesi təşkil etmək və istehsalat xarakterli vəzifələri həll edir. Bu, ilk öncə, müəssisələrin ixtisaslaşmış müəssisələrdən firmadaxili kanallarla gələn kooperasiya məhsulu ilə təmin olunması prosesinə aiddir. Burada informasiya idarəetmə qərarlarının qəbul olunması üçün məlumat verilməsində mühüm rol oynayır və istehsal xərclərinin azaldılmasını və effektivliyinin artırılmasını təmin edən amillərdən biridir. Bazar proseslərinin proqnozlaşdırılması xüsusi rol oynayır. İstehsalın gedişində operativ qərar qəbul edilməsini tələb edən plan göstəricilərindən kənarlaşmaların meydana gəlməsi barədə informasiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəssisədə maliyyənin effektiv idarə edilməsi informasiya bazasına əsaslanır və ondan asılıdır. Maliyyə menecmentinin informasiya bazasına daxil edilən bütün göstəricilər sistemi daxili və xarici olaraq bölünə bilər.

Şəkil 2. Maliyyə informasiya mənbələri

Qərar qəbul etmək üçün təşkilatı xarakterizə edən göstəricilər barədə informasiyaya malik olmaq lazımdır. Müvafiq olaraq müxtəlif istifadəçilər üçün müxtəlif də informasiya lazımdır.

Maliyyə informasiyası istifadəçiləri iki qrupa bölünür:

(1) Daxili istifadəçilər (Menecerlər, rəhbərlik, maliyyə menecerləri. Bəzən mülkiyyətçilər də qrupa aid edilir, bəzən isə (onlar sayı çox olduqda) xarici istifadəçilər qrupuna aid edilir).

(2) Xarici istifadəçilər (kreditorlar, potensial investorlar, müəssisənin kontragentləri, vergi orqanları, fond birjasının şəxsində maliyyə bazarı və s.)

Hər bir istifadəçinin öz maraq dairəsi var və deməli, onu yalnız onun üçün aktual olan göstəricilər maraqlandırır. Burada əvvəl mövcud olmuş təsərrüfat formasından qalmış informasiyanın açıqlığı problemi ortaya çıxır.

Bazar şəraitində düzgün informasiya tələb olunur və informasiyanın keyfiyyəti məsələsi kəskin xarakter daşıyır. Bəzi aspektləri istisna olmaqla bütün maliyyə informasiyası açıq olmalıdır.

Müəssisənin maliyyə sabitliyini qiymətləndirmək üçün informasiya mənbəyi rəsmi illik mühasibat hesabatlılığı forması olan forma №1 (“Mühasibat balansı”) hesab olunur.

Müəssisənin balansı mülkiyyətçiləri, menecerləri və müəssisə ilə əlaqəsi olan digər şəxsləri təsərrüfat subyektinin əmlak vəziyyəti ilə tanış edir. Balansdan mülkiyyətçinin nəyə malik olduğu, yəni müəssisənin üzərində sərəncam verə biləcəyi maddi vəsait ehtiyatının kəmiyyət və keyfiyyət nisbətinin necə olduğu və bu ehtiyatın formalaşmasında kimin iştirak etdiyi aydın olur. Balans vasitəsilə müəssisənin yaxın vaxtlarda üçüncü şəxslər – səhmdarlar, kreditorlar, investorlar, alıcılar, satıcılar və s. qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilib – bilməyəcəyi, onu maliyyə çətinliklərinin gözləyib - gözləmədiyi müəyyən olunur.

Balans məlumatları əsasında balansın passivində xalis gəlir və yaxud aktivində itki şəklində əks olunan hesabat dövrü ərzində öz kapitalını artırmaq şəklində müəssisənin işinin yekun maliyyə nəticəsi müəyyən olunur.

Ölkə praktikasında adətən balans ikitərəfli cədvəl şəklində təqdim olunur, bu cədvəlin sol tərəfi aktiv, sağ tərəfi isə passiv adlanır. Tarazlıq (aktivin və passivin bərabər olması) balansın ən mühüm xarici əlamətidir.

İstənilən mühasibat balansı əmlak kütləsinin vəziyyətini müxtəlif növ əmlak vəsaitlərinin (təsərrüfatın bilavasitə ixtiyarında olan maddi dəyərlərin) və bu dəyərlər üzərində hüquqların qruplaşması kimi və eyni zamanda da müəyyən təsərrüfat subyektlərinin (sahibkarların, investorların, bankların və s.) iradəsi ilə yaranmış kapital kimi də təqdim edir. Balans təsərrüfatın vəziyyətini pul formasında əks etdirir [2].

Şəkil 3. Balans informasiya mənbəyi kimi

Balans informasiya mənbəyi kimi

Müəssisənin balansı konkret zaman anı üçün müəssisənin maliyyə vəziyyətini əks etdirən, idarəetmədə maliyyə tarazlığının öyrənilməsi və diaqnostikası, bu tarazlığı poza potensial amillərə nəzarət etmək üçün ən mühüm alətdir.

Balansın maliyyə analizi növləri

Üfüqi	Şaquli
Hesabat dövrü ərzində göstəricilərin dəyişməsinə xarakterizə edir	Balansın ümumi valyutasında göstəricilərin xüsusi çəkisini xarakterizə edir

Aktiv		Passiv	
Dövriyyədən kənar aktivlər	119	Şəxsi kapital	116
Ehtiyatlar:	47	Ödəniş müddəti bir ildən çox olan borc (uzun müddətli, orta müddətli)	120
Istehsalat	11		
tamamlanmamış istehsalat	13		
hazır məhsul	23		
Pul vəsaitləri	67	Ödəniş müddəti bir ildən az olan borc (qısa müddətli)	88
Debitor borc	91		
BALANS	324	BALANS	205

Müxtəlif mülkiyyət formasına malik müəssisələrin maliyyəsi ölkənin vahid maliyyə sisteminin əsasını təşkil etməklə ictimai məhsulun və milli gəlirin yaranması və bölüşdürülməsi prosesinə xidmət göstərir. Mərkəzləşdirilmiş pul fondlarının maliyyə resursları ilə təmin olunma dərəcəsi müəssisənin maliyyə vəziyyətindən asılıdır. Eyni zamanda məhsulun istehsalı və realizə edilməsi prosesində müəssisələrin maliyyəsindən aktiv istifadə olunması bu prosesdə büdcənin, bank kreditinin, sığortanın iştirakını istisna etmir.

Müəssisənin maliyyəsi təsərrüfat subyektlərində pul gəlirlərinin formalaşması, bölüşdürülməsi, yığılması və maliyyə-bank sistemi qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirərkən, istehsalatın genişləndirilməsi, işçilərin sosial təminatı və maddi

həvəsləndirilməsi ilə bağlı məsrəflərin maliyyələşdirilməsi zamanı istifadəsi ilə əlaqəli olan iqtisadi münasibətləri pul formasında əks etdirir. Bu münasibətlər əsas və dövriyyə vəsaitlərinin dövr etməsi, məhsulun istehsalı və realizə edilməsi, pul resursları fondlarının yaranması və sərf olunması prosesində meydana çıxır. Onların spesifikasiyasını nəzərə alaraq maliyyə münasibətlərinin tərkibində həmcins pul münasibətləri ilə bağlı aşağıdakı qrupları göstərmək olar:

Maliyyə müəyyən iqtisadi kateqoriyanı ifadə etməklə yanaşı, həm də maliyyə resurslarının təşkilində, planlaşdırılmasında və stimullaşdırılmasında realizə olunan maliyyə vasitələri sisteminin (gəlir, qazanc, amortizasiya ayırmaları, maliyyə sanksiyaları, faiz dərəcələri, dividendlər və s.) daxil olduğu maliyyə mexanizmi vasitəsilə müəssisənin istehsal – təsərrüfat fəaliyyətinə təsir alətidir. Maliyyə mexanizminin strukturuna bir-biri ilə qarşılıqlı şəkildə bağlı beş element daxildir: maliyyə metodları, maliyyə vasitələri, hüquqi, normativ və informasiya təminatı.

Sahibkar firmalarının maliyyələşdirilməsi sadə və genişləndirilmiş təkrar istehsalın maliyyə təminatının forma və metodları, prinsip və şərtlərinin məcmusudur. Maliyyələşdirmə dedikdə pul vəsaitlərinin yaranması prosesi və yaxud daha geniş mənada firmanın kapitalının bütün formalarında əmələ gəlmə prosesi başa düşülür. Xarici maliyyələşdirmə dövlətin, maliyyə-kredit təşkilatlarının, qeyri-maliyyə təşkilatlarının və vətəndaşların vəsaitindən istifadə olunmasını nəzərdə tutur. Bundan başqa, belə maliyyələşdirmə müəssisə təsisçilərinin pul resurslarının istifadəsini nəzərdə tutur. Lazımi maliyyə resurslarının bu cür cəlb edilməsinə çox vaxt üstünlük verilir və gələcəkdə bank krediti alma şərtlərini asanlaşdırır. Beləliklə, xarici maliyyələşdirmə o deməkdir ki, kapital sahibkar firmaya kənar mənbələrdən verilmişdir. Xarici maliyyələşdirmənin əsas formalarına qiymətli kağızların emissiyası, bank kreditlərinin cəlb edilməsi, kommərsiya kreditindən istifadə, payların banklara və ya digər sahibkarlıq qurumlarına satılması, əvəzsiz maliyyə yardımının alınması və s. aiddir.

Xarici maliyyələşdirmənin dörd əsas üsulu mövcuddur:

1. Səhmlərin qapalı abunəsi (abunə olma prosesi əvvəlki səhmdarlar arasında aparılırsa, onda bir qayda olaraq bazar məzənnəsi ilə müqayisədə daha aşağı qiymətə aparılır; bu zaman müəssisə üçün əldən çıxmış fayda – həmin məsrəf meydana gəlir);
2. Kredit, borc, istiqraz emissiyası şəklində borc vəsaitlərinin cəlb edilməsi;
3. Səhmlərin açıq abunəsi;
4. Birinci üçün üsulun kombinasiyası.

Daxili maliyyələşdirmə öz vəsaitlərinin və hər şeydən əvvəl xalis gəlirin və amortizasiya ayırmalarının istifadəsini nəzərdə tutur. Aktiv və qeyri-aktiv (gizli) özünümaliyyələşdirmə olduğu bildirilir. Aktiv özünümaliyyələşdirmədə müəssisənin ehtiyaclarını yeganə təmin etmə mənbəyi gəlirdir. Bu gəlir büdcə sistemində vergiləri, kreditə görə faizləri (RF MB uçot dərəcəsindən əlavə), emitentin qiymətli kağızları üzrə faiz və dividendləri ödəmək, əsas fondları və qeyri-maddi aktivləri genişləndirmək, dövriyyə vəsaitlərinə əlavə etmək, sosial proqramları yerinə yetirmək üçün kifayət etməlidir.

Gizli maliyyələşdirmə mənbəyi rolunda xalis dövriyyə kapitalı (dövriyyə aktivləri ilə qısamüddətli passivlər arasında fərq), qiymətləndirmə rezervləri, gələcək dövrlərin qazancı, istehlak fondlarının qalıqları, təchizatlara gecikdirilmiş borclar və s. çıxış edir.

Maliyyə menecmenti sistemində istənilən məsələnin həlli ən azı dörd təminat növünün (iqtisadi, riyazi, texniki və informasiya) olmasını tələb edir.

Firmanın maliyyə fəaliyyətinin informasiya təminatı firmanın maliyyə fəaliyyətinin bütün aspektləri üzrə effektiv idarəetmə qərarlarının həyata keçirilməsi üçün lazım olan müvafiq informativ göstəricilərin fasiləsiz və məqsəduyğun şəkildə seçilməsi prosesidir.

Konkret sahibkarlıq təşkilatı üçün informativ göstəricilər sisteminin formalaşması bu təşkilatın təşkilati-hüquqi forması, sahə xüsusiyyətləri, təsərrüfat fəaliyyətinin həcmi, diversifikasiya dərəcəsi və digər şərtlərlə bağlıdır. Ona görə də maliyyə

mexanizminin informasiya bazasında daxil edilən göstəricilərin tam məcmusu informasiya mənbələrinin növlərinə görə qruplaşdırılır və konkret firmanın praktik fəaliyyətinə əsasən hər qrup üzrə dəqiqləşdirmə tələb edir.

Rasional informasiya axınının formalaşması aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır [12, səh. 254]:

- informasiya tələbatının və bu tələbatı daha dolğun təmin etmə üsullarının müəyyən edilməsi;
- təşkilatın uçotunda və hesabatında təsərrüfat əməliyyatlarının əks olunma obyektivliyi;
- müxtəlif mənbələrdən (mühasibat, vergi və idarəetmə uçotu) daxil olan informasiyanın, həmçinin plan məlumatlarının vəhdəti;
- ilkin informasiyada təkrarlanmanın aradan qaldırılması, bu, informasiyanın toplanmasını, işlənməsini və saxlanmasını xeyli asanlaşdırır;
- informasiyanın müasir texniki vasitələrlə və texnologiyalarla təmin olunan operativliyi;
- daha diqqətəlayiq analitik göstəriciləri seçib ayırmaqla ilkin informasiyanın formalaşması;
- ilkin informasiyanın həcmnin mümkün məhdudlaşdırılması və ondan istifadə səviyyəsinin artırılması;
- rabitə kanallarından və dəyişdirici vasitələrdən rasional istifadə etmək üçün ilkin məlumatların kodlaşdırılması;
- maliyyə və investisiya qərarları qəbul etmək üçün ilkin informasiyadan istifadə və onun analizi proqramlarının işlənilib hazırlanması;

Təsərrüfat proseslərinin əks olunma obyektivliyi uçot və hesabatlılıq məlumatlarından əldə edilmiş informasiyaya qoyulan ən mühüm tələbdir. Plan və uçot mənbələrindən daxil olan informasiyanın vəhdəti analitikə bu və ya digər göstəriciləri müqayisə etməyə və mədaxil və məxaric büdcəsi, pul vəsaitlərinin

hərəkəti, investisiya və s. üzrə plan (norma) parametrlərindən kənarlaşmaları aşkar etməyə imkan verir.

İnformasiyanın operativliyi müxtəlif mülkiyyət formasına malik bütün təşkilatlarda düzgün uçotun, analizin və nəzarətin təşkil olunmasının əsas şərtlərindən biridir. Lakin hal-hazırda qüvvədə olan mühasibat uçotu sistemi bu tələbə tam həcmdə cavab vermir, çünki ötüb keçmiş dövrlərin məlumatlarını qeydə alır, bu da cari idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsini çətinləşdirir. Ən yaxşı halda ondan gələcək üçün göstəriciləri proqnozlaşdırma (məsələn, balans və rəqinə əsasən büdcənin işlənməsi üçün) zamanı istifadə etmək olar. Yalnız mühasibat, vergi və idarəetmə uçotunun yaxınlaşması və informasiyanın real zaman rejimində işlənməsi lazımı məlumatların vaxtında daxil olmasını təmin edir. İlk məlumatların işlənməsi və məsafədən bilavasitə elektron maşınların qəbuledici qurğularına ötürülməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Rasional informasiya sistemi ötürülən məlumatların həcmnin ağlabatan şəkildə ixtisar edilməsini nəzərdə tutur. Kompüterlərdə sistemli şəkildə toplanan lazımı sayda əsas göstəricilərin köməyi ilə bütün istehsal parametrlərini müəyyən etmək, dinamik sıraları qeyd etmək, lazımı müqayisələr aparmaq və istənilən tarix müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyəti barədə nəticələr çıxarmaq olar. Hafizə qurğularında ilkin informasiyanın saxlanma və istifadə müddəti problemi prioritet əhəmiyyətə malikdir.

Vahid iqtisadi informasiya sistemi effektiv olacaq, yəni onun əsasında vaxtında nəticə çıxarmaq mümkün olacaq, kompüter məlumatlarının təhlili isə müəssisənin pul dövriyyəsinə operativ idarə etməyə imkan verəcək. Maliyyə analizinə informasiya bazası ilə qarşılıqlı əlaqəsi bundan ibarətdir ki, analiz prosesində analitik işin aparılması üçün əsas sayılan informasiyanın özünə nəzarəti həyata keçirir.

Maliyyə mexanizminin idarə altsistemi üçün informasiya təminatı böyük əhəmiyyətə malikdir, çünki maliyyə sahəsində idarəetmə qərarı qəbul edərkən maliyyə resurslarının məsrəf həcmi, gəlirin səviyyəsi, sahibkar firmasının bazar

qiyməti, investisiya layihələrinin və maliyyə alətlərinin düzgün seçilməsi və digər göstəricilər əhəmiyyətli dərəcədə istifadə olunan informasiyanın keyfiyyətindən asılıdır. Firmanın istifadə etdiyi kapitalın ölçüsü nə qədər böyükdürsə, firmanın fəaliyyətinin effektivliyinin artırılmasına yönəlmiş maliyyə qərarlarının qəbul olunması üçün lazım olan informasiyanın keyfiyyəti bir o qədər vacibdir.

Bəşəriyyət inkişaf etdikcə, insanların dünya görüşü və həyata baxış tərzləri dəyişdikcə, yeni informasiya kommunikasiya texnologiya məhsulları bazara təqdim olunduqca dünya iqtisadiyyatının tələbləri də müxtəlif dəyişikliyə uğrayır. Keçən əsrdə dünya iqtisadiyyatının əsas mübadilə mənbəyi neft, qaz, qızıl və s. hesabına idisə, müasir dövrümüzdə bu mübadilə əsasən İKT üzərindən aparılır. Doğrudur, bugunki gündə neft və qaz ixarcı və idxalı dünya iqtisadiyyatında çox mühüm səviyyədədir. Lakin təcrübələr sübut edir ki, hər hansı bir ölkənin bazar iqtisadiyyatında tutduğu mövqe onun təbii sərvətləri ilə yanaşı həm də elm sahəsində etdiyi yeniliklər, və elm tutumlu istehsallarla ölçülür. Məhz bu baxımdan dünya iqtisadiyyatında İKT-nin rolu danılmazdır. Korporativ informasiya sistemlərinin yaradılması və geniş surətdə tətbiq edilməsi dünya iqtisadiyyatında İKT-nin rolunun gün-gündən artmasının əsas istiqamətlərindən biridir. Bu sistemlərin inkişafı ölkədə informasiya sistemlərinin geniş tətbiq olunmasını tələb edir. Müasir dövrümüzdə deyə bilərik ki, dünya ölkələrinin əksəriyyətində informasiya texnologiyaları əsasında yaradılmış bir çox sistemlər ölkə iqtisadiyyatının idarə olunması, maliyyə, bank və başqa sahələrdə geniş istifadə olunur. İKT-nin istifadə genişliyi təkcə bunula kifayətlənmir. Eyni zamanda ölkədə sənayə məhsullarının istehsalında da İKT-dən istifadə günü-gündən artmaqdadır. Bunlardan fərqli olaraq ölkə daxilində aqrar sahədə İT-ni istifadəsi o qədər də inkişaf etməmişdir. Lakin son illərdə kənd təsərrüfatında, eyni zamanda tərəvəz bitkilərinin fasiləsiz istehsalında, həmin məhsulların saxlanması, qablaşdırılması, ixracı və s. işlərinin həyata keçirilməsində informasiya texnologiyalarının imkanlarından geniş istifadə olunur.

İKT-nin tətbiqinin hər bir yeni sahədə olduğu kimi özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Ümumi mənada hesab edilir ki, İKT-nin tətbiqi gəlirli və səmərəlidir, həm də artım tempinin yüksəlməsini təmin edir. Müasir dövrdə İKT-nin və onun sistemlərinin tətbiqi eyni zamanda onların inkişaf etdirilməsi məqsədləri ilə investisiyaların cəlb olunması bir sıra problemlərlə bağlıdır. Hazırda dünyanın bir çox ölkələri məhz informasiya texnologiyalarının yaradılması və inkişafı üçün bir trilyon dollardan artıq yatırım edir. Elə bu səbəbdən dolayı bütün ölkələr üçün bu xərclərin nə dərəcədə effektiv olması önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Onu da qeyd edək ki, bu, ölkənin yerləşdiyi coğrafi ərazidən, inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün ölkələr üçün eyni əhəmiyyət kəsb edir.

1.3. İnformasiya sistemlərinin qiymətləndirilməsi üçün yanaşmalar

İnformasiya texnologiyalarına edilmiş yatırımın effektivliyinin və ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edən informasiya sistemlərinin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif yanaşmalar hazırlanmışdır. Bu yanaşmalar içərisində ən mühüm olanlardan biri ölkənin və ya ölkə daxilində hər hansı müəssisənin cari vəziyyətinin ön planda tutaraq müxtəlif aspektlərə və bir sıra göstəricilərə üzrə qiymətləndirilməsidir. Bu üsullarla, informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə maliyyə əmsalları hesablanır və müqayisəli şəkildə qiymətləndirilir. Digər yanaşmaya isə ekspert üsullarından istifadə aid edilir. Bildiyimiz kimi ekspert sistemləri qərar qəbuluna köməçi üsul kimi istifadə olunur və geniş tətbiq sahəsi əhatə edir. Məhz bu üsuldən istifadə informasiya texnologiyalarının istifadəsi hesabına əldə olunacaq qazancın miqdarı təqribi də olsa bilməyə imkan verir. Bu yanaşmalar vasitəsilə İT-ni iqtisadiyyata tətbiqinin effektivliyini yoxlanılması hər hansı bir mərhələdə deyil, ümumilikdə hər bir mərhələdə aparılması daha dəqiq nəticə əldə etməyə şərait yaradır.

Hər il dünya iqtisadiyyatında İKT-nin tutduğu mövqe ildən ilə artır. Buna səbəb olaraq texnologiyanın istifadə sektorunun yüksək sürətlə artmasıdır. Hər bir ölkə üçün İKT-nin ən geniş tətbiq olunduğu sahə fərqlidir. Məsələn, əvəllər ABŞ-da bu

sahə hərbi sahəsi idisə, sonralar mülki sahədə İKT-nin tətbiqinə daha çox vəsait ayrıldı və bunun nəticəsi olaraq ölkənin ümumi iqtisadi inkişafında xeyli irəliləyiş baş verdi. Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, 1998-2008-ci illər ərzində Amerikada İKT-nin inkişafı istiqamətində dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait 39 milyard dollardan 67 milyard dollara qədər artmışdır. Müəyyən bir müddət ərzində mülki sahə ilə hərbi sahəsinə ayrılan xərclər eyni olsa da, 2001-2007-ci illər ərzində mülki sahəyə ayrılan xərclər hərbi sahədən çox olub. Xərclərin bu istiqamətdə dəyişməsinə mütəxəssislər onunla izah edirlər ki, iqtisadi inkişafın artmasında əsas amil və müasir tələbat məhz İKT-nin müxtəlif istiqamətlərdə rolunun artırılmasıdır.

Ümumiyyətlə dünya bazarında daha çox üstünlüyə malik olan IT xidmətləridir. Hər bir ölkə üçün İKT-nin inkişaf səviyyəsinin müəyyən olunması məhz IT xidmətlərinin inkişafı ilə əlaqədardır. Dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində, məsələn, Amerika, Cənubi Koreya, Yaponiya və s. kimi ölkələrdə IT-nin inkişafının nə dərəcədə yüksək olduğu hər kəsə məlumdur. Lakin əvvəlki illərlə müqayisədə son illərdə bir sıra ərəb ölkələri, Çin, Hindistan və s. kimi ölkələrdə İKT-nin inkişaf sürəti artmaqdadır. Elə buna görə də Asiya ölkələri proqram və informasiya təminatı sahəsində Qərbi Avropa və ABŞ ölkələri ilə güclü rəqabət aparır. Bu ölkələrdə IT sahəsində yüksək səviyyəli mütəxəssislərin və savadlı kadrların sayı durmadan artmaqdadır. Ölkənin iqtisadi inkişafına təsir edə biləcək istənilən sahədə informasiya xidmətlərinin müasir tələblərə cavab verən strukturda qurulmasına və inkişafına xüsusi diqqət ayrılır. Və bir çox ölkələr dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin nailiyyət və təcrübələrindən istifadə edərək, elektron ticarət, elektron təhsil, elektron idarəetmə, elektron hökumət və digər sahələrin müasir tələblərə cavab verməsi üçün qərarlar qəbul edirlər, yeni sistem və texnologiyaların fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirirlər.

İKT-nin iqtisadiyyatda tətbiq edilməsi yeni iqtisadiyyatın yaranmasına, bu iqtisadiyyatın universallaşmasına səbəb oldu ki, bu da daha müasir iqtisadi inkişaf amillərinin geniş miqyasda yayılmasına gətirib çıxardı. Müasir iqtisadiyyat, İKT-

nin inkişafı ilə və tətbiqi sayəsində öz sələflərindən daha çox uğurlara nail olmuş formaları əxz edərək yeni bazada, yəni informasiyaya əsaslanaraq inkişaf etməyə başladı İqtisadi inkişaf sahəsində İKT-nin tətbiqi əsas faktorların rolunu dəyişir. Bildiyimiz kimi ənənəvi cəmiyyətdə əsas məqsəd başlıca faktor baza dəyərlərin istehsalı və paylanmasıdır. Lakin yeni informasiya cəmiyyətində əsas mövqeni informasiyanın toplanması, ötürülməsi və saxlanması tutur.

İnformasiya cəmiyyətinin aşağıdakı kimi qeyd olunan xassələri vardır:

- informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq sahəsinin genişləndirilərək kütləvi şəkildə istifadəsi;
- qlobal informasiya mühiti;
- regional, milli və beynəlxalq səviyyədə informasiya sistemlərinin inkişafı nəticəsində təhsil səviyyəsində təkmilləşmə, ümumi mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi;
- Sosial və iqtisadi fəaliyyətin daha unikal formalarının yaradılması və inkişafı;
- Biliklər bazasını və informasiya bazasının yaradılması və eyni zamanda inkişafı;

Hər bir ölkənin inkişafında həm elmi həm iqtisadi həm də dövlət idarəçiliyinin inkişafında və demokratiyanın inkişaf etdirilməsində əsas göstəricilərindən biri informasiya kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqidir. Hal hazırda dünya bazarında elektron ticarətin rolunu nəzərə alaraq deyə bilərik ki, yaxın gələcəkdə dünya ölkələrinin bazarda rəqabəti məhz informasiya kommunikasiya texnologiyaları əsasında olacaqdır. Çünki dünya təcrübələri əsasında demək olar ki, müasir dövrdə hər bir ölkənin siyasi, elmi, iqtisadi, sosial, ictimai və s. inkişafı üçün İKT imkanlarının genişləndirilməsi mühüm faktor hesab edilir, və yoxsulluğun tədricən aradan qaldırılması üçün əsaslı vasitələrdəndir.

1.4. İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı

Ümumilikdə ölkənin elektron hazırlığı eyni zamanda kommunikasiya texnologiyalarının strukturunun, informasiya və proqram təminatının təhlili göstərir ki, ölkə daxilində informasiya cəmiyyətinin inkişafını sürətləndirmək üçün bir sıra çətinliklər yaranır.

Cari vəziyyəti müsbət xarakterizə edən amillər:

- Telekommunikasiya operatorlarının olması və daimi inkişafı;
- Cəmiyyətin təhsil və savadlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- Ölkə daxilində internet şəbəkəsindən rahat istifadənin təmin edilməsi üçün imkanların yaradılması;
- Layihələrdə kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqində geniş təcrübənin olması;
- Ölkəmizdə xüsusi coğrafi şərait, eyni zamanda ölkə daxilində beynəlxalq magistralların və rabitə xətlərinin keçməsi;
- Ölkənin zəngin enerji imkanlarına malik olması və iqtisadiyyatın irəliləyən inkişafı;
- Respublika əhalisini bütünlüklə təmin edən mobil rabitənin olması və daimi inkişafı;
- Telefon şəbəkəsinin genişləndirilməsi və rabitə kanallarının rəqəmli rejimə keçməsi.

Cari vəziyyətə mənfi təsir edən amillər:

- Ölkə daxilində İKT ilə bağlı görülə işlərin tam əlaqələndirilməsini təmin edən əhatəli dövlət siyasətinin tam formalaşmaması;
- Bu sahə ilə əlaqədar yarana biləcək problemlərin aradan qaldırılması üçün hüquqi normativ bazanın tam olmaması;
- Ölkəmizin 20% torpağının Ermənistan tərəfindən işğal edildiyindən bir milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünün olması ilə bağlı, İKT-yə yetərincə maliyyə ayrılı bilməməsi;

- Ölkə əhalisinin kifayət qədər inkişaf etmiş kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı bir qisim əhali kütləsinin az məlumatlı olması;
- İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi prosesində tam yüksək səviyyəli kadr və mütəxəssislərin çatışmazlığı;
- Telekommunikasiyanın tətbiqini ləngidəcək və sərbəst rəqabətə mane olacaq dövlət inhisarını olması;
- Bir çox sahələrdə olduğu kimi İKT sahəsində də öz dilimizdə ədəbiyyatın az olması;
- Məktəb və ali təhsil müəssisələrinin bütün bölmə və fənlərinin tədrisində İKT avadanlıqlarının kifayət qədər istifadə edilməməsi və müasir tələblərə cavab verməməsi;
- İKT-nin və eyni zamanda digər texniki və proqram təminatı vasitələrinin istifadəsində rayon və şəhərlər arasında ciddi fərqin mövcudluğu;
- Kompüterləşdirmənin zəif sürətlə inkişafı;
- İKT sahəsində öz dilimizdən istifadə olumasının yaratdığı ciddi problemlər;
- İnformasiya resurslarının inkişafı və inkişafı prosesinin həddindən artıq ləng olması;
- Respublikamızın bu sahə ilə əlaqədar dünya səviyyəsində beynəlxalq layihələrdə fəal iştirak etməməsi.

1.5. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması haqqında Milli Strategiya

Milli Startegiya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsaslanır, milli maraqların qorunmasına xidmət edir. Milli Strategiyanın əhatə dairəsinə texnologiyalar, sosial, iqtisadi sfera, elm və mədəniyyət daxildir. Milli Startegiya Azərbaycan Respublikasında texnologiyayı inkişaf etdirmək və bu prosesdə bütün tədris müəssisələrinin, dövlət qurumlarının, özəl təşkilatların, müəssisələrin, qeyri

hökumət təşkilatlarının eyni zamanda vətəndaşların bərabər şəraitdə istifadəsini təmin etmək üçün aşağıdakı prinsipləri əsas götürür:

- Bərabərlik – tutduğu mövqedən asılı olmayaraq İKT-nin tətbiqi prosesində bütün istifadəçilərin tələbləri eyni səviyyədə nəzərə alınır.
- Maarifləndirmə - İKT-nin tətbiqi və inkişafını təmin etmək və istifadəsini asanlaşdırmaq məqsədilə texnologiyanın tətbiqinə dair bilik və məlumatların əhaliyə çatdırılması;
- Beynəlxalq əməkdaşlıq – İKT sahəsində dünya səviyyəsində təşkil olunmuş beynəlxalq layihələrdə respublikamız iştirak edir və ölkəmizdə aparılan informasişlaşdırma prosesi dünya səviyyəsində təşkili təmin olunur.
- Şəffafliq – texnologiyaların tətbiqi ilə bağlı bütün fəaliyyət açıq şəkildə aparılır və bu proseslə bağlı bütün əsas qaydalar ictimaiyyətə çatdırılır, bu barədə fikirlər öyrənilir və nəzərə alınır
- Mərhələlilik – İKT-nin tətbiqi ilə əlaqədar büdcədən səmərəli istifadə məqsədilə informasişlaşdırma mərhələsi hissələrə ayrılaraq mərhələlər üzrə həyata keçirilir
- Millilik – milli informasiya resurslarının və proqram təminatının yaradılması.

Milli Strategiyanın prioritetləri və fəaliyyətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Ölkədə intellektual səviyyənin artırılması, vətəndaşların bu sahə ilə bağlı tələbatlarının ödənilməsi, hərtərəfli inkişafın təmin olunması
- Şəffaf, effektiv və hüquqi formalara riayət olunaraq informasiya cəmiyyətinə keçidi təmin etmək
- İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi və inkişafı ilə əlaqədar ölkənin iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşması
- Texnologiyalardan istifadə sayəsində milli, mədəni və tarixi irsin qorunması

Fəaliyyət sahələri:

- Ölkədə informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, vətəndaş haqqında bütün özəl məlumatları qorunması;
- İKT-nin fəaliyyəti sayəsində ölkədə təhsilin təkmilləşdirilməsi, ölkə daxilində minimal səviyyədə İKT savadlılığının təmin olunması;
- Elektron iqtisadiyyatın yaradılması və inkişafı;
- Elektron hökumətin yaradılması;
- Telekommunikasiyanın sürətli yayılması;
- İKT-nin tətbiqi ilə sosial sahələrin inkişafı;
- Normativ hüquqi bazanın yaradılması və inkişafı.

Son illər ərzində respublikamızda informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi sahəsində mühüm addımlar atılmış, bir çox sahələrdə bu texnologiyaların tətbiqi sayəsində yüksək nəticələr əldə edilmiş və ümumilikdə, bu istiqamət dövlət siyasətinin prioritetlərindən birinə çevrilmişdir.

Müasir dövrdə hər bir müəssisə rəhbərinin qarşısında duran əsas vəzifə istehsalın tələblərə uyğun dərəcədə artırılması və yeni informasiya sistemlərinə uyğun qərarların qəbul edilməsidir. Çünki hər bir müəssisə bazarda aparılan rəqabətdə yalnız o halda öz balansını qoruyub saxlaya bilər ki, həmin müəssisənin müasir standartlara uyğun, effektiv işləyən informasiya sistemi var. Məhz bu cür yaradılmış sistemlər vasitəsilə müəssisə daxilində qərar qəbul etmə, istehsalın yüksək səviyyədə təşkili həm də informasiya resurslarına yol açır. Ölkə daxilində hər bir müəssisə mövcud məsələləri həll etmək üçün bazarın cari vəziyyəti, rəqiblərin bazardakı mövqeyi, bazardakı hər bir göstəricinin dinamikası haqqında məlumatlı olmalıdır. Əks halda verilən qərarların tutarlı olması mümkün deyildir. Və eyni zamanda hər bir müəssisə rəhbəri İKT-nin rolunun nə dərəcədə önəmli olduğunu anlayır.

Müəssisə daxilində texnoloji mühitin yaradılması ümumilikdə strateji inkişafı əhatə etməlidir. İnformasiya texnologiyalarında texnoloji mühitin strukturuna aşağıdakılar aid edilir:

1. Texniki vasitələr

- Kompüterlər
 - Mikroprosessorlar
 - Yardımçı qurğular
2. Proqram təminatı
- əməliyyat sistemi
 - proqramlar
 - verilənlər bazası
3. Telekommunikasiya vasitələri
- Qlobal şəbəkələr
 - Lokal şəbəkələr
 - Telefoniya.

Proqram təminatı verilənlər bazasının qurulması və istifadəsi ilə bağlı işləri yerinə yetirən proqramlardan ibarət olan kompleksdir. Bu kompleks aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- VB-nın yaradılması;
- VB-nın genişləndirilməsi;
- Verilənlərin mühafizəsinin təşkil edilməsi;
- İstifadəçi sorğularının hazırlanması.

Müəssisələrdə informasiya sistemi həlli tələb edilən məsələlər üçün qərar qəbulunda informasiyanın toplanması, emalı və s. digər funksiyaları yerinə yetirən texniki, proqram və təşkilati vasitələrdə ibarət kompleksdir. Bu sistem müəssisədə fəaliyyəti təmi edən əsas faktordur. Təşkilatın idarə edilməsi üçün vasitələrin yaradılması və bütün resurslardan məqsədyönlü istifadəni təmin edəcək informasiyanın hasil edilməsi informasiya sistemlərinin əsas funksiyasıdır. Bununla yanaşı informasiya və texniki mühitin hazırlanmasını təmin edir ki, bu da müəssisənin idarə edilməsinin həyata keçirilməsində mühim faktordur.

FƏSİL II. MÜƏSSİSƏNİN İQTİSADİYYATININ İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ İNFORMASIYA TƏMİNATI YANAŞMALARI

2.1. Müəssisənin idarəedilməsində informasiya sistemi.

İnformasiya sistemi – qərar qəbuletmənin, idarəetmənin və digər mühüm proseslərin həyata keçirilməsini təmin edən, idarəetmədəki bütün bölmələrin tam dəqiq informasiya ilə təmi olunmasını həyata keçirən sistemdir. Bu sistem aşağıda qeyd olunan elementləri özündə saxlayır:

- İnformasiyanın verilməsi
- İnformasiya dövriyyəsinin təmin edilməsi
- Sistemin texniki təminatı
- İnformasiyanın aktualaşdırılması
- İnformasiyanın proqram təminatı

İnformasiya sistemi struktur baxımından sadə və mürəkkəb formalarda olur. Müəssisə daxilində yaradılmış bölmələrin informasiya təminatının, informasiyanın saxlanması, ötürülməsi və s. kimi prosesləri insan əli vasitəsilə həyata keçirilməsi sadə struktura aid edilir. Mürəkkəb olan informasiya sistemlərində isə bütün bu proseslər avtomatlaşdırılmış qaydada həyata keçirilir. Bu formada, baza informasiyadan başlayaraq son hesabat sənədlərin alınmasınadək bütün əməliyyatların həyata keçirilməsi avtomatlaşdırılmış qaydada texniki vasitələrlə icra edilir. Menecmentin təşkil edilməsi və tətbiqi proseslərinin həyata keçirilməsi üçün müəssisə və təşkilatlarda yaradılmış zəruri informasiya bazasına sahib olmalıdır. Bunun üçün başlanğıc informasiya massivləri təşkil edilməlidir. Bu informasiya massivləri cari, normativ və axtarış blokları formasında hazırlanırlar.

Ümumilikdə hər bir informasiya sistemini xarakterizə edən aşağıdakı parametrlər vardır:

- İnformasiya sisteminin dəqiq icrası
- Bütün halqalardakı dəyişməz informasiyanın miqdarı

- Dinamik olan informasiyanın həcmi
- Kommunikasiya şəbəkəsinin ötürmə qabiliyyəti
- İnformasiya prosesində əlaqələndirmə mərhələsi

İnformasiya sisteminin təşkili üzrə yaradılmış bütün variantları müxtəlif həlqələr üzrə təsnif olunur, bu halqaların da hər biri onun bütün bu xüsusiyyətlərini açıb göstərir:

- Əhatə dairəsinə görə – informasiya sistemi əhatə dairəsinə görə lokal və kompleks olmaqla 2 sistemə ayrılır. Lokal sistemdə olan məlumatlar müxtəlif məsələlər və yaxud idarəetmə funksiyaları istiqamətində formalaşır. Kompleks sistemdə isə idarəetmə prosesində bütün məlumatların olması zəruridir.
- İdarəetmədə olan müxtəlif səviyyələrə görə - informasiyanın alınması dərəcəsini, mərkəzləşdirilən və qeyri-mərkəzləşdirilən sistem formasında baxmaq olar.
- İnformasiyanın emalının avtomatlaşdırılması və mexanikləşdirilməsi dərəcəsinə görə - mexanikləşdirilmiş və avtomatlaşdırılmış sistemlər, əl ilə işləyən sistemlər.
- Təyinatına görə – texniki informasiya və istehsalat informasiya sistemləri olmaqla iki yerə ayrılır.
- Sistemin mürəkkəbliyinə görə - Sadə informasiya sistemi və mürəkkəb informasiya sistemi

İstehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin səmərəliliyi müasir iqtisadiyatda informasiya sistemlərinin səmərəliliyinin təhlilindən birbaşa asılıdır. bu halda müəssisənin informasiya sistemlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi meyarlarının təyin edilməsi nəzərdə tutulur. 2 tip səmərəliliyi fərqləndirirlər: adaptiv və sosial. Birinci növ səmərəlilik sistemin ətraf mühitdə baş verən daxili və xarici dəyişmələrə uyğunlaşma qabiliyyətidir. Burada birneçə növ səmərəliliyi ayırd etmək olar: funksional (nəzarət, stimullaşdırma, təlim, işçilərin ixtisasının

yüksəldilməsi), təşkilati (marketinq fəaliyyəti), idarəetmə, innovasiya (yeni texnologiyaların tətbiqi və onlara uyğunlaşma) və motivasiyalı səmərəlilik.

Sosial səmərəlilik potensial müştərilərin tələbatlarının informasiya sistemlərinin köməyi ilə təmin edilməsini nəzərdə tutur. Bu, ümumilikdə işçilərə və təşkilatın kontragentlərinə, bütövlükdə cəmiyyətə uyğun gəlir. Bu tiptən olan səmərəliliyin qiymətləndirilməsi metodlarından bir neçə qrupu ayırmaq olar: kompleks (maksimal nəticə), ehtimal metodlar (səmərənin baş vermə ehtimalının hesablanması) və adaptiv effektləri təyin edən metodlar (müəyyən növdən olan informasiya sistemləri üçün tətbiq edilir). Kompleks metodlarla informasiya sistemlərinin maksimum sayda məhsuldarlığını qiymətləndirirlər. Bu metodlar da çoxlu sayda təşkilati məsələləri əks etdirən göstəricilərdən istifadə olunur. Bura balanslaşdırılmış göstəricilər sistemini (Balanced Scorecard, BSC), İnformasiya texnologiyaları göstəriciləri sistemi (IT Scorecard), İnformasiya iqtisadiyyatı (Information Economics), Məcmu iqtisadi effektlər modeli (Total Economic Impact), Sürətli iqtisadi əsaslandırma (Rapid Economic Justification), İqtisadi dəyər mənbəyi (Economic Value Sourced), İnformasiya sistemlərində üçölçülü fəza koordinatları və Devid Dinç və Endryu Krossun məhsuldarlıq piramidasını aid etmək olar. Ehtimal metodlarla informasiya sistemlərində müxtəlif effektlərin baş vermə ehtimalı hesablanır, məsələn, tətbiqi informasiya iqtisadiyyatı metodları (Applied information economics) və opsiyanın real qiymətinin hesablanması metodu (Real Option Valuation).

Bəzi adaptiv effektlərin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq edilən metodlara informasiya sistemlərinin müəyyən növləri üçün tətbiq edilən metodikaları aid etmək olar, məsələn, istehlakçı indeksi metodikası (Customer Index), əməkdaşların əmək haqlarının ödənilməsinin gedonik modeli, «steykholder» modeli və s.

İnformasiya- məlumatların alınması, ötürülməsi və s. kimi proseslər haqqında məlumatdır. Bu ifadə adı altında idarəetmə üçün lazım olan bütün proseslər

məlumatların işlənməsi, hazırlanması və s. həyata keçirilir. Məlumatlar müəssisədaxilində və eyni zamanda digər hadisələrdə özünü biruzə verir.

Geniş mənada informasiyaya tərif verməli olsaq, deyə bilərik ki, ətrafda baş verən bütün prosesləri məlumat kimi ifadə edir. İnnformasiyanın öyrənilməsi insan fəaliyyətinin bütün sferalarında tətbiq edilir və informasiyaya aid olan bütün qanunauyğunluqlar və proseslər nəzərə alınır.

Sistem ifadəsi isə qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün bir neçə elementin birləşməsi nəzərdə tutulur. Hər bir məqsəd üçün yaradılmış sistem digərlərindən fərqlənir. Bu fərqlənmə isə tərkibindəki elementlərə və yaradılma səbəbinə görə baş verir.

İnnformatikada sistem anlayışı kifayət qədər çox mənə daşıyır və çox geniş anlayışdır. Ən geniş tətbiqolunma sahəsi isə proqramlar toplusu və texniki vasitələrdir. Kompüterin texniki təminatını da bir sistem kimi qəbul etmək olar. Bununla yanaşı hər hansı bir məslənin həllinə nail olmaq məqsədi üçün istifadə olunan proqramlar, sənədləşmə fəaliyyəti üçün lazım olan proqramları da sistem olaraq götürmək olar.

"Sistem" ifadəsinə "informasiya" anlayışının əlavə olunması onun yaradılma səbəbini və fəaliyyətinin əsas mahiyyətini bildirmiş olar. İnnformasiya sistemləri müəssisənin istənilən bölməsi üçün qərar qəbuletmə prosesində mühüm olan informasiyanın axtarışı, toplanması, emalı, ötürülməsi proseslərini təşkil edir. Onlar məsələlərin həll olunması və yeni məhsulların istehsal edilməsinə xidmət edirlər.

İnnformasiya sistemi – problemlərin həllinə nail olmaq məqsədilə informasiyanın qəbulu, işlənməsi və ötürülməsi proseslərində istifadə edilən vasitə, insan qüvvəsi ilə metodların qarşılıqlı əlaqələrinin toplusudur. Daha müasir mənada desək "informasiya sistemi" informasiyanın işlənməsi prosesində əsas texniki vasitə kimi fərdi kompüterin istifadə olunmasını nəzərdə tutur. Böyük müəssisələrdə

informasiya sisteminin texniki bazasını fərdi kompyuterdən əlavə həm də MEYNFREYM-lər götürülür.

Kompyuterlər və informasiya sistemləri arasında fərqi bilmək vacibdir. İnformasiya sistemləri üçün texniki baza rolunu universallaşdırılmış proqram vasitələri ilə təmin edilən kompüterlər oynayır. İnformasiya sistemləri kompüterlərin və kommunikasiya vasitələrinin insanla qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində tam formalaşır.

İlk dəfə 50-ci illərdə informasiya sistemləri yaradılmışdır. İlk yaradılmış bu sistemlər maaşları hesablanmasına tətbiq edilmişdir. Və bütün proseslər mühasibat hesablama maşınlarında aparılırdı. Bu, sənədlərin və maliyyənin hazırlanması vaxtına qənaət etməyə imkan verirdi.

60-cı illərdə isə informasiya sistemlərində bir sıra dəyişikliklər müşahidə olundu. İnformasiya sistemlərindən alınan informasiya dövrü hesablaşmalarda bir çox parametrlərlə istifadə edilirdi. Müəssisələrdə artıq 50-ci illərdə olduğu kimi sadəcə maaş hesablamalarında və hesab sənədlərinin emal olunmasında deyil, daha yüksək parametrlə kompyuter avadanlıqlarına ehtiyac yaranırdı.

70-ci illərin sonu 80-ci illərin əvvəllərində isə informasiya sistemlərinin yerinə yetirdiyi funksiyalar daha da genişləndi. Artıq informasiya sistemləri qərar qəbuletmə prosesini təmin edən, işçilər üçün nəzarət sistemlərini həyata keçirən əsas amillərdən biri olmuşdu.

80-ci illərin sonlarında İnformasiya sistemlərinin istifadəsi və tətbiqi yenidən dəyişir. İnformasiya sistemləri artıq əsas mənbəyə çevrilir və ölkə daxilində istənilən müəssisə və təşkilatlarda geniş tətbiq olunurdu. Bu dövrdən başlayaraq informasiya sistemləri tələb olunan informasiyanı vaxtında hazırlayaraq müəssisələrə öz fəaliyyətlərində xeyli yüksəlməyə imkan yaradır, eyni zamanda, yeni xidmətlər və məhsulların istehsalı, bazarlara nəzarətin təmin edilməsi, güvənli partnyorların tapılması kimi proseslərə kömək edirdilər. Yəni əvvəlki illərlə müqayisədə informasiya sistemləri xeyli irəliləyiş əldə edərək inkişaf etmişdir.

Müxtəlif məsələlərin həlli üçün nəzərdə tutulan informasiya sistemlərinin fəaliyyətini təmin edən prosesləri aşağıdakı sxemlə göstərmək olar.

- Daxili və eyni zamanda xarici mənbələrdən informasiyaları alınması
- Giriş informasiyanın üzərində işləmək məqsədilə yenidən emal edilən informasiya;
- Bazaya daxil olan informasiyanın lazımi formaya salınması;
- İstehlakçılara təqdim olunma məqsədilə informasiyanın hazırlanması.

Müasir dövrdə informasiya sistemləri komputer texnikası vasitəsilə realizə olunmuş sistemə dəyişilmişdir.

İnformasiya sistemlərini dərk etmək üçün onun həll etdiyi məsələlərin mahiyyətini və onun birləşdiyi təşkilat proseslərini dərk etmək lazımdır. Kompyuter informasiya sistemlərinin həll edə biləcəyi məsələləri nəzərə alaraq, qərar qəbul etməni saxlamaq üçün aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- Həll olunan problemin hansı sahəyə aid olması
- Həlli tələb olunan müəssisə məsələlərinin forması
- Tətbiq olunan informasiya texnologiyalarının görünüşü
- İdarəetmə quruluşunun səviyyəsi

İnformasiya sistemlərinin tətbiqi nəticəsində aşağıda göstərilən hallar meydana çıxır:

- İnformasiyanın dəqiqliyi və unikallığının təşkil edilməsi;
- Proseslərin avtomatlaşdırılması nəticəsində işçi heyətinin hərəkətsiz işdən azad olması;
- Tələbatların ödənilməsində xərclərin azaldılması;
- Araşdırmalar apararaq yeni bazarların müəyyən edilməsi
- Avtomatlaşdırılmış sistemlərin, intellektual sistemlərin tətbiq nəticəsində müəssisə daxilində həll olunan məsələlərin həlli daha səmərəli üsullarla alınır;
- Müəssisə daxilində informasiya mübadiləsinin və sənəd dövriyyəsinin strukturunun inkişafı;

- İstehlakçılara edilən satış güzəştləri hesabına istehlakçıların firma ilə işinin uzunmüddətli olması;
- İstehlakçılara daha mükəmməl istehsal vasitələrinin xidmət etməsi;
- Daha öncə informasiyalar kağız daşıyıcılarda saxlanılırdısa bu tətbiqdən sonra onlar maqnit disklərdə və lentlərdə saxlanılmağa başladı. Və bu da öz növbəsində kağızda sənədlərin həcmnin azalmasına və informasiyanın komputerdə işləməsinin daha effektiv olmasına gətirib çıxardı.

Ölkədaxilində istənilən müəssisədə informasiya sistemlərinin yaradılması və tətbiqi aşağıda qeyd olunan problemlərin həllinə yönəlmişdir:

1. İnformasiya sistemləri insanlar tərəfindən dərk olunmalı, sosioloji və iqtisadi prinsiplər əsasında tətbiq olunmalı və həmçinin insanlar tərəfindən idarə edilməlidir.
2. Unikal, tam və sistemləşdirilmiş informasiyanın istehsalı.
3. İnformasiya sistemlərinin quruluşu və təyinatı müəssisənin maraqlarına xidmət etməlidir. Məsələn firmalarda-effektiv biznes, müəssisələrdə - sosial iqtisadi məsələlərin həlli üçün.

İnformasiya sisteminin yaradılması və tətbiq edilməsi üçün ilk öncə onun quruluşunu, müəssisənin tələbatlarını, yerinə yetirdiyi funksiyaları, idarəetməni, qərarqəbuletmə proseslərini , qərarların məqsəd və funksiyalarını bilmək lazımdır. İnformasiya sistemləri müəssisənin böyük hissəsini təşkil edir, istənilən müəssisənin əsas funksional elementləri isə idarəetmənin orqan və strukturu, standart üsullar, kadrlardır.

Müasir iqtisadiyyatda ən çox yayılmış metodika balanslaşdırılmış qiymətləndirmə cədvəlləri sistemidir. Onu Devid Norton və Robert Kaplan işləyib hazırlamışlar. Bu üsulun tətbiqini sadələşdirmək üçün informasiya texnologiyaları göstəriciləri sistemi işlənilib hazırlandı. Bu metodikaların köməyilə müəssisələrdə informasiya sistemlərinin idarə edilməsini həyata keçirmək mümkündür. Standart

balanslaşdırılmış qiymətləndirmə cədvəlləri sistemində səmərəliliyin hesablanması bir qayda olaraq, bir neçə sahələrdə aparılır, məsələn, maliyyə xərcləri (qoyulan ilkin kapitalın geri qayıtması); biznes-proseslərin daxili göstəriciləri; son istehlakçıların rəyi; işçi heyətin təlimləndirilməsi və vəzifəsinin yüksəlməsi (şirkətin yeni ideyaları həyata keçirmə qabiliyyəti, onun elastiklyi) və s. hesablanır. Qiymətləndirmə cədvəli meyarları strategiyadan asılıdır. Odur ki, hər bir müəssisə üçün müxtəlif olacaqdır. Qiymətləndirmə zamanı təşkilatın məqsədi kritik uğur faktorlarına görə bölünür, hansı ki, biznes-proseslərin nəticələrinə bilavasitə təsir edir. Kritik uğur faktorlarını ölçmək üçün rentabelliğin açar göstəriciləri (Key Performance Indicators) işlənib hazırlanır. Məqsədlərin, uğur faktorlarının və əsas səmərəlilik göstəricilərinin plan meyarları müəyyənləşdirilir.

İnformasiya sistemləri vasitəsilə həll edilən məsələlərin rəngarəngliyi çoxlu sayda müxtəlif növ sistemlərin yaranması ilə nəticələnmişdir. Bu sistemlər həm quruluş sistemləri, həm də informasiyanın emalı qaydaları baxımından bir-birindən fərqlənir. Ona görə də informasiya sistemlərini bir sıra fərqli əlamətlərə görə təsnif etmək olar; məsələn arxitektura, avtomatlaşdırma dərəcəsinə, tətbiq sahəsinə və başqa əlamətlərə görə. Bu təsnifata aid olan informasiya sistemlərinin tətbiq sahəsi və ya təyinat üzrə növləri haqqında:

- İnformasiya və ölçü sistemləri – araşdırılan obyektin durumu və parametrləri haqqında informasiyanın xüsusi sensorlar vasitəsilə toplanması üçün istifadə edilir. Bu sistemlər olmadan atom-elektrik stansiyaları, insan sağlamlığı üçün ziyanlı olan kimyəvi istehsalat kimi sahələrin işini təsəvvür etmək belə çətinidir. İnformasiya və ölçü sistemləri təbabət, meteorologiya, seysmologiya, kosmik uçuşlar və başqa sahələrdə geniş tətbiq edilir.
- İnformasiya əldə etmə sistemləri, yaxud informasiya-axtarış sistemləri – bu növə müxtəlif elektron lüğətlər, elektron ensiklopediyalar, normative-hüquqi sənədlərin saxlandığı informasiya sistemləri, eləcə də, informasiya mənbəyi rolunu oynayan və əlverişli axtarış imkanlarına malik sistemlər aiddir.

- Sənədlərin idarəedilməsi sistemləri yaxud elektron sənəd dövriyyəsi sistemləri – bu sistemlərdən müəssisələrdə giriş və çıxış sənədlərinin dövriyyəsinə, eləcə də müəssisədaxili yazışmaları təşkil etmək üçün istifadə olunur.
- Avtomatlaşdırılmış layihələndirmə sistemləri – bu növ proqramlardan sadə alətlərin modellərindən tutmuş binaların, təyyarələrin, integral sxemlərin, və molekulların modellərinədək hər cür mühəndis, memarlıq və elmi modellərin layihələndirilməsində istifadə edilir.
- Avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri yaxud sənaye nəzarət sistemləri – bu növ informasiya sistemləri ayrı-ayrı texnoloji proseslərin idarə edilməsindən, bütöv bir müəssisənin və istehsalın tam bir sahəsinin idarə edilməsində çox geniş sahəni əhatə edir.
- Coğrafi informasiya sistemləri – Xəritələr, planlar, sxemlər və bu kimi fəza verilənlərinin daxil edilməsi, emalı, saxlanması və əks etdirilməsi ilə bağlı proqram sistemlər sinfidir.
- Öyrədici informasiya sistemləri – bu növə hər cür elektron dərsliklər, 4kompüter testləri, öyrədici proqramlar, eləcə də hansısa qurğunun işini imitasiya edən trenajorlar aid edilir.
- Ekspert sistemləri – bu sistemlərin əsasını müəyyən sahə üzrə biliklər bazası təşkil edir. Bu sistemlərdən sənayedə uzunmüddətli proqnozların hazırlanmasında, tibbi diaqnozların qoyulmasında, hüquqşünaslıq sahəsində ən böyük ehtimallı, versiyanın seçilməsində, müəssisə daxilində qərarların qəbul edilməsində və başqa sahələrdə istifadə edilir.

Bu növ proqramlar müəyyən faktlara və tətbiq olunduğu sahənin (iqtisadiyyat, maliyyə, tibb və s.) ekspertlərinin qoyduğu analitik qayda və üsullara əsaslanır. Ekspert sistemlərin tətbiq olunduğu sferada tövsiyələr verən, problemləri həll edən və hətta qərarları qəbul edən də sistemlərdir. Ekspert-insanlar problemlərin həllində həmin sahəyə aid faktoqrafik biliklərinə və mühakimə yürütmək

qabiliyyətlərinə əsaslanır. Ekspert sistemlərində bu 2 mühüm prinsiplər bir-biri ilə əlaqədar 2 ayrıca götürülmüş komponentlər kimi gerçəkləşdirilir.

- Biliklər bazası
- Məntiqi nəticə çıxarma mexanizmləri

verilən mövzuya aid olan xüsusi faktlar və qaydalar biliklər bazası tərəfindən təqdim olunur. Başqa sözlə, biliklər bazası müəyyən sahədə mütəxəssislərin topladığı biliklərdən ibarətdir.

Mühakiməyürütmə qabiliyyəti ekspert sistemində nəticə çıxarmağa imkan verir və məntiqi nəticə çıxarma mexanizmini reallaşdırır. Məntiqi nəticə çıxarma mexanizmi ekspertiza sahəsindəki məlum faktları və qaydaları özündə saxlayır; sonradan ekspert sisteminin əsaslandığı nəticələri almaq üçün daxil edilən informasiya onun köməyi ilə əldə edilir.

Bütün bu xarakteristikalar layihənin həyata keçirilməsi prosesində müəkkəmməl öyrənilir. Bu metod informasiya sistemlərində yeni dəyişiklikləri daxil etmək üçün də tətbiq olunur. İnnovasiya səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün bir sıra xarakteristikalara müraciət etmək lazım gəlir, məsələn, müəssisənin yeni məhsulunun payı, yenilik dərəcəsi, satışın miqdarı və hər bir yeni məhsulun ixtirasına sərf edilən vaxt, yeni məhsul və xidmətlərin sayı.

Motivasiya effektləri «işçilərin motivasiyası» (təşəbbüskar təkliflərin və reallaşmış təşəbbüslərin hər işçi başına düşən sayı) və «korporativlik» (biznes-layihənin məqsədlərinə nail olma dərəcəsi, informasiya texnologiyaları layihəsinin reallaşmasında iştirak edən əməkdaşların sayı) kimi uğur faktorları ilə ölçülür.

Balanslaşdırılmış qiymətləndirmə cədvəlləri (BSC) metodikasında sosial səmərəliliyin ölçülməsi üçün bir sıra parametrlər tətbiq olunur. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar: «tələbin təmin edilməsi» (istehlakçı tərəfindən əmtəə və ya xidmətin qiymətləndirilməsi) və «məhsul və ya xidmət meyarları» (məhsula tələbin artması, ayrıca götürülmüş məhsul üçün qiymət/keyfiyyət nisbəti). Beləliklə, balanslaşdırılmış qiymətləndirmə cədvəlləri (BSC) metodikasında əsas götürülən aspektlər kommersiya, innovasiya, təşkilati və risklər sahəsində

effektlərin qiymətləndirilməsidir. Lakin funksional effektlərin qiymətləndirilməsi hələ indiyə qədər həll olunmamışdır.

«İnformasiya texnologiyaları göstəriciləri sistemi» metodunda kommərasiya və idarəetmə sferalarının qiymətləndirilməsi aspektlərinə və eləcə də təşkilatın kontragentləri ilə bağlı effektlərə diqqət yetirilir. Q.Makfarleyn informasiya texnologiyalarının tətbiqinin səmərəliliyi üzrə 6 indikatoru fərqləndirir: 1. İT-xidmətin başlıca rolu. Rəhbərin və onun tabeliyində olan işçilərin strategiya işləyib hazırlamaq, planlaşdırma və siyasət yürütmək, eləcə də bütün resursları düzgün bölüşdürmək qabiliyyətini təyin edir. 2. Layihə və maliyyəyə nəzarət. Yeni biznes-əlavələr yaratmaq və artıq mövcud olan biznes-əlavələri isə təkmilləşdirmək bacarığını göstərir. 3. Əməliyyatların idarə edilməsi. Biznesin tələblərinə uyğunluğuna görə işçi proseslərin və prosedurların məhsuldarlığının qiymətləndirilməsi. 4. İstehlakçılardan istəklərinin təmin edilməsi. İnformasiya xidmətinin gələn sorğulara cavab vermə vaxtı, eləcə də şirkətin işçilərinin peşəkarlığı və qarşılıqlı əlaqələrinin səmərəliliyi qiymətləndirilir. 5. İşçi heyətə rəhbərlik. Əmək şəraiti və nəticələri, informasiya xidməti işçilərinin motivasiya dərəcəsini və vəzifədə artmasını əks etdirir. 6. Aktivlərin idarə edilməsi. İşçi heyətin aktivlər üzərində nəzarətinin keyfiyyətinin, həmçinin müəssisədə tətbiq edilən avadanlığın, onun etibarlılığının, təhlükəsizliyinin və büdcə vəsaitlərinin ona səmərəli xərclənməsinin qiymətləndirilməsini əks etdirir.

Beləliklə, balanslaşdırılmış göstəricilər sistemi və İnformasiya texnologiyaları göstəriciləri sistemindən istifadə ancaq o təşkilatlarda həyata keçirilə bilər ki, onlar bu sistemləri daimi istismara daxil etmiş və həm səmərəliliyin qiymətləndirilməsində, həm də şirkətə rəhbərlik prosesində istifadə edirlər.

İnformasiya iqtisadiyyatı metodu (Information Economics, IE) şirkətin biznesinin inkişafı üçün prioritetləri informasiya sistemlərinin bütün imkanları ilə müqayisə edərək müəyyənləşdirir. A.Smirnov layihənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

meyarlarının siyahısını tərtib etməyi təklif edir və onun əsasında da müəssisə üçün potensial faydalar təhlil edilir.

Müəssisə əməkdaşları biznes-layihənin potensial səmərəliliyini əks etdirən 10 əsas amil işləyib hazırlayır. Sonra bütün «müsbət» (ayrı-ayrı amilin nisbi faydalılığı) və «mənfi» (hər bir amil üzrə risk) cəhətlər müqayisə edilir. Nəticədə layihənin reytingi formalaşır. Əgər bu metodu bir neçə layihəyə tətbiq etsək, onda ən səmərəli layihənin seçimi müqayisə nəticəsində ən yüksək reytingə malik olan layihənin seçilməsi yolu ilə əldə ediləcəkdir.

Məcmu iqtisadi effektlər metodu (Total economic impact, TEI) Gita Group şirkəti tərəfindən irəli sürülmüşdür. Burada motivasiya səmərəliliyi, funksional səmərəliliyin və risklər sferasında səmərəliliyin qiymətləndirilməsi prioritet təşkil edir. Bu model üçün bir neçə parametrlər səciyyəvidir: 1. Müsbət dəyişikliklərə gətirib çıxaran meyarları aşkar etmək və son nəticələri müəssisənin ilkin nəticələri ilə müqayisə etmək. 2. Yeni komponentlərin, funksiyaların daxil edilməsi. Dəyişən şərtlərə uyğunlaşmaq. 3. İnformasiya sisteminə vəsait qoyarkən müxtəlif risklərlə bağlı maliyyə itkisi ehtimalı.

Aşağıdakı funksiyaların icrası korporativ informasiya sisteminin idarə olunması ilə həyata keçirilir:

- İşçi heyətin idarə edilməsi;
- İstifadəçilərin idarə edilməsi;
- İnkişafın idarə edilməsi;
- Operativ idarəetmə;
- Keyfiyyətin idarə edilməsi;
- Maliyyənin idarə edilməsi;
- Təhlükəsizliyin idarə edilməsi.

İnformasiya sistemləri hal-hazırda təsərrüfat qərarlarının hazırlanmasında və qəbul edilməsində geniş tətbiq edilir. Bunlardan aşağıdakıları misal göstərə bilərik:

Bloomberg sistemləri, Alta Vista, ümumi təyinatlı Reuters, Rambler və Yandex sistemləri, Google, axtarış təyinatlı Yahoo!.

2.2. Müəssisənin idarə edilməsində informasiya təminatı. Marketing informasiya sistemi

Təşkilatın sərt rəqabət şəraitində uğurlu fəaliyyət göstərməsi zərurəti müəssisənin biznes proseslərinin effektivliyi ilə bağlı öz tələblərini irəli sürür. Effektivlik vəzifələrinin həll olunması proseslərə informasiya dəstəyinin təmin olunması ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır, buna görə də müəssisənin effektiv informasiya sisteminin qurulması zərurəti [1] və informasiya sisteminin (İS) özünün müəssisənin idarə olunmasına bilavasitə tətbiq edilməsi bu gün demək olar ki, heç kəsdə şübhə doğurmur. Müəssisənin idarə olunması sistemi bir-biri ilə əlaqəli üç alt sistemdən ibarətdir: informasiya, idarəetmə və idarəetmə obyektini (şəkil 1). İdarəetmə sistemi (təşkilatın idarəetmə aparatı) müəssisənin məqsədlərini formalaşdıran, planlarını işləyib hazırlayan, qəbul olunan qərarlara dair tələbləri hazırlayan əməkdaşları birləşdirir. İdarəetmə obyektini idarəetmə aparatı tərəfindən işləyib hazırlanmış plan tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi vəzifələrini həyata keçirir. Hər iki alt sistem öz aralarında birbaşa və əks əlaqə ilə bağlıdır. Birbaşa əlaqə idarəetmə alt sistemində idarəetmə obyektinə əmrlər, planlar, sərəncamlar şəklində yönəldilən direktiv informasiya axını ilə (idarəedicinin təsiri) ifadə olunur. Əks əlaqə qəbul olunmuş qərarların yerinə yetirilməsi və idarəetmə obyektinin vəziyyəti barədə informasiya alt sisteminin köməyi ilə işləyib hazırlanan hesabat informasiyası axınından ibarətdir [2]. Müasir şəraitdə informasiya dəyərli resursdur. İstənilən fəaliyyət növünün informasiya təminatı mürəkkəb, eyni zamanda bazar subyektlərinin dəqiq davranışına yardım etdiyinə görə iqtisadi sistemin mühüm elementidir. Müvafiq informasiya təminatı olmadan müəssisənin fəaliyyətinin effekti az olur. Müəssisənin uğur əldə etməsi müəssisə iqtisadiyyatını idarəetmə sisteminin praktik realizə olunmasından birbaşa asılıdır. Mahiyyətini nəzərə alsaq, idarəetmə iki alt sistemin: idarə edilən alt sistemin (idarəetmə obyektini) və idarə edən alt sistemin

(idarəetmə subyekti) və onları bir-birinə bağlayan informasiya axınlarının vəhdəti olan sistem kimi çıxış edir. İdarəetmə sisteminin çevikliyi və rasionallığı əsas etibarilə informasiya əlaqələrinin xarakteri və rəhbərliyin informasiyanın həcmindən və keyfiyyətindən razılıq dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Deməli, informasiya axınlarının keyfiyyətinin artırılması, qərar qəbul etmə prosesinin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi idarəetmə təsirli amillərindən biridir. Beləliklə, müəssisənin idarəetmə sistemində informasiya təminatı metodlarının, daha dəqiq desək, müvafiq mənbələrdən informasiya toplama və təhlil etmə metodlarının, informasiya təminatı alətlərinin tətbiqi metodlarının kompleks tətbiq olunmaması ölkə müəssisələrinin böyük əksəriyyətinin ağır vəziyyətdə olmasının əsas səbəblərindən biri hesab oluna bilər. Bu metodların sistemli tətbiqi barədə təsəvvürün olmaması cari vəziyyətin mənzərəsini ciddi şəkildə təhrif edə və ya gələcək hadisələr barədə yanlış proqnoz verə bilər, bu da əksər hallarda yanlış strateji qərarların qəbul olunmasına aparır. Müəssisənin idarə olunmasının informasiya təminatı idarəetmə prosesini təmin edən analitik prosedurların gerçəkləşməsi üçün lazım və yararlı olan informasiya resursları məcmusunu və onların təşkili üsullarını birləşdirir. İnformasiya təminatının aləti, işləmə texnologiyası istifadəçinin qarşıya qoyduğu məqsədə nail olmağa imkan verən müəyyən kompüter tipi üçün bir və ya bir neçə bir – biri ilə əlaqəli proqram məhsullarıdır. Alət qismində personal kompüter üçün geniş yayılmış proqram məhsulları növündən istifadə etmək olar: mətn prosessoru (redaktor), stolüstü nəşr sistemləri, elektron qeyd kitabçaları, elektron təqvimlər, funksional təyinatlı (maliyyə, mühasibat, marketinq üçün və s.) informasiya sistemləri, ekspert sistemləri və s. Proqram texnologiyaları nöqtəyi-nəzərindən informasiya sistemi nəinki bir, hətta bir neçə proqram kompleksi də deyil. İnformasiya sisteminin müəyyən sinif proqram modullarının əks olunduğu əsas komponentlərini seçərək struktur modelini qurmaq olar [3]. İnformasiya təminatı metod və alətlərinin tətbiq metodları problemi xeyli yerli və xarici alim tərəfindən araşdırılmış və bu problemə həsr olunmuş nəşrlərin böyük əksəriyyəti informasiya təminatı alətinin

seçimi və lazımi avadanlıq konfigurasiyasını müəyyən etməklə, tətbiq etmə zamanı riski qiymətləndirməklə müəssisələrin tələb etdiyi həcmdə tətbiq edilməsi məsələsinin həllini təqdim etmir. İS tətbiq edilməsi çox mürəkkəb və həyata keçirilməsi bir sıra müxtəlif planlı, çətin determinə olunan, ya ümumilikdə layihənin uğursuzluqla nəticələnməsinə, ya da qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail ola bilməməsinə gətirib çıxaran risklərlə əlaqəlidir. Bundan başqa, biznesin avtomatlaşdırılması layihələrinin effektivliyini təhlil etmək metodoloji baxımdan çətin və bir çox sahibkar və menecerlər bu təhlili aparmaq üçün kifayət qədər təcrübəsi və bacarığa malik deyil. Ona görə də müasir Rusiya sahibkarlığında korporativ informasiya sistemi qurarkən yerli şirkətlərin həm daxili bazarda, həm də dünya bazarında rəqabətə davamlılığının əsas etibarilə onların həllinin effektivliyindən asılı olduğuna görə risklərin idarə edilməsi problemi xüsusilə şəkildə özünü büruzə verir [4]. Riyazi model əsasında informasiya təminatı alətinin optimal konfigurasiyasını seçməyə və müxtəlif informasiya sistemlərinin tətbiq edilməsindən əldə olunan faydanı müqayisə etməyə imkan verən metodun işlənilməsi bu yolla konsaltinq şirkətlərinin məsləhət xidməti üçün vaxtına və vəsaitinə qənaət etmək imkanı əldə edən alıcının nöqtəyi-nəzərindən zəruri xarakter kəsb edir. Vəzifələrin və onları həyata keçirən modulların tərkibi gələcək sistemin fəaliyyət prinsiplərini, yəni “idarəetmə strategiyasını və taktikasını” müəyyən edir və əsas etibarilə ümumilikdə idarəetmə sisteminin effektivliyinə təsir edir. Müəssisənin idarə edilməsinin informasiya təminatı alətini tətbiq etmə layihəsini öz qiyməti, rentabellik və gəlirlilik səviyyəsi olan dolğun investisiya layihəsi olaraq qəbul etmək olar. Və bütün investisiya layihələri kimi o da müxtəlif kəmiyyət riski növlərinə məruz qalır. Buradan belə nəticə çıxır ki, informasiya təminatı alətinin optimal konfigurasiyasını seçməyə imkan verən metoda tətbiq prosesinin risk dəyərləndirməsi də daxil olmalıdır. Çünki yerli şirkətlərin həm daxili bazarda, həm də dünya bazarında rəqabətə davamlılığının əsas etibarilə bundan asılıdır. İnformasiya təminatı alətinin iqtisadi baxımdan əsaslandırılmış seçimində, zəruri avadanlığın konfigurasiyasının, idarəetmə sisteminin proqram

modullarının müəyyən edilməsində və riskin dəyərləndirilməsində müəssisələrin praktik maraqlılığı aşağıdakı məsələlərin nəzərdən keçirilmə zərurətini qabardır:

- müəssisənin informasiya təminatı alətinin seçilməsi və tətbiq edilməsi ilə bağlı birinci dərəcəli tədbirlərin işlənilib hazırlanması;
- informasiya təminatı alətini tətbiq etmənin effektivliyinin riyazi modelini qurmaq üçün tələb olunan göstəriciləri qiymətləndirmə metodikalarının seçilməsinin və işlənilib hazırlanmasının əsaslandırılması;
- müəssisənin idarə edilməsinin informasiya təminatı alətinin tətbiq edilməsi zamanı risk analizi üçün risklərin təsnifatlandırılması;
- risklərin mövcud kəmiyyət analizi metodlarının formallaşdırılmasına nəzəri yanaşmanın təkmilləşdirilməsi;
- ən mürəkkəb və effektiv risk analizi metodlarından birinin tətbiq edilməsinin əsaslandırılması;
- sənaye müəssisələrində informasiya təminatı alətinin tətbiq xərclərinin optimallaşdırılması vəzifəsinə Monte-Karlo metodu.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı məsələlər həll edilməlidir:

- optimal proqram modulları strukturunun seçilməsini və tətbiq edilməsini effektiv qiymətləndirmə metodikasının işlənilib hazırlanması;
- sənaye müəssisələrinin idarəetmə sistemində informasiya təminatı alətinin tətbiq edilməsinin risk amillərinin sistemləşdirilməsi və təsnifatlandırılması;
- informasiya təminatı alətinin tətbiq prosesinin risk analizi üçün ən münasib metodların toplanması.

Qarşıya qoyulmuş vəzifələri həll etmək üçün müxtəlif riyazi modelləşdirmə metodları, investisiya modelləri riskini qiymətləndirmə metodları, iqtisadi-statistika metodları tətbiq edilməlidir. Bu, müəssisədə informasiya təminatı alətini seçmək və effektiv tətbiq etmək üçün metodik baza yaradar. İS tətbiq metodikasını sonradan sifarişçinin dar ixtisas tələbatına adaptasiya etmə imkanını nəzərə almaqla yeni, daha mükəmməl proqram məhsulları yaratmaq imkanı əldə etmiş

proqram məhsulu istehsal edən avtomatlaşdırılan müəssisələrin və firmaların rəhbərləri üçün də faydalı ola bilər. Müəssisə rəhbəri və yaxud təhlil etmə tapşırığı almış şəxs bu metodikanın köməyi ilə tətbiq etmənin zəruriliyini qiymətləndirə, sistemə dair əsas tələbləri ifadə edərək kənar məsləhətçilərin vəsait xərclərinə qənaət etmiş olar. Ümumdünya praktikası İS tətbiqinin texnoloji baxımdan çətin, xərc tələb edən və layihədə iştirak edən bütün tərəflərin resurslarının səfərbər olunmasını və layihə çərçivəsində işlərin dəqiq təşkil olunmasını tələb edən çox riskli tədbirdir. Belə layihənin son məhsulu müəssisə istifadəçilərinin təsərrüfat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində aktiv istifadə olunan işlək sistemdir. Bu sistem uğurla tətbiq edildikdə müəssisənin informasiya mərkəzinə çevrilir. Avadanlığın lazımi konfigurasiyasını, idarəetmə sistemlərinin proqram modullarını müəyyən etmə və riskləri dəyərləndirmə metodikasını informasiya idarəetmə sistemlərinin tətbiq edilməsi zamanı labüddür, İS tətbiq edilməsinə çəkilən xərcləri minimuma endirməyə çalışan rəhbər üçün son dərəcə zəruridir. Ən sadə metodlar (həssaslığın təhlili, senarilərin analizi, qeyri-müəyyən şəraitdə biznes planlaşdırma prosesinin analizi) dəqiq deyil və layihənin riskliliyinin eskiz analizini aparmağa kömək edir, ya da daha mürəkkəb və dəqiq metodlar üçün ilkin hesablamalar (ehtimal – nəzəri və seçmə metodları) qismində istifadə olunur. Layihənin ətrafda baş verən dəyişikliklərə davamlılığını və bütövlükdə layihə ilə bağlı riskin kəmiyyət baxımından dəyərləndirilməsi üçün Monte-Karlo metodu ilə imitasiya modelləşdirməsini tətbiq etmək təklif olunur. Müəssisədə informasiya idarəetmə sistemini tətbiq etməyi planlaşdıran rəhbər Monte-Karlo metodunun köməyi ilə layihənin riskini xarakterizə edən tam məlumat məcmusu ilə təmin olunacaq və vəsait sərf olunması barədə ölçülüb biçilmiş qərar qəbul edə biləcək. Təsvir olunan metodlar kifayət qədər sadədir və asanlıqla tətbiq etmək olur. Yol verilən sadələşmələr mahiyyətinə görə xərclərin hesablanmasına sərf edilən vaxta qənaətdən çox olmur. Bu metoddan istifadə nəticəsində qənaət edilmiş vəsaitlərin dəqiq miqdarı müəssisənin əsas texniki – iqtisadi göstəricilərinin dəyişməsi kimi hər bir halda fərdi olaraq hesablanır.

Müəssisənin marketinq prosesində mühüm rol oynaya faktorlardan biri də informasiya kommunikasiya sistemləridir. Marketinqin hər bir fəaliyyətinin məhsulu bazarda formalaşmış cari vəziyyətin göstəricilərinə və biliklər bazasına əsaslanır. Marketinq proseslərinin və tədbirlərinin demək olar ki böyük bir hissəsi sırf informasiya sistemi ilə əlaqəlidir və onun sayəsində həyata keçirilir. Məsələn: satış bazarının izlənməsi, məhsullara olan ehtiyacın öyrənilməsi və s. bu kimi proseslərin hamısı marketinqin zəruri informasiya bazasını təşkil edir.

Marketinq fəaliyyətində informasiyanın nə qədər önəmli və zəruri olduğunu bilərək, L.Deem tərəfindən hazırlanmış informasiya sistemi sxeminə nəzər yetirək.

Bu sistem 8 bloktan ibarətdir:

- İnformasiya texnologiyaları: prosessorlar, komputerlər, uçot blankları və s.
- Maraqlı informasiyalar: jurnallar, məqalələr, kinofilmlər və s.
- Yardımcı xidmətlər: məlumatların verilməsi, banklar, risk kapitalı və s.
- Əlaqələndirilmiş texnologiyalar: fərdi komputerlər, rəqəmsal məlumatlar
- Radio və televiziya kanalları (radio şəbəkəsi, telefaks, qısa dalğalı rabitə)
- Rabitə kanalları (teleqraf, telefon, beynəlxalq rabitə vasitələri, peyk rabitəsi və s.

Müəssisənin marketinq sistemində ciddi problemlərə səbəb olacaq amillərdən biri həlli tələb olunan məsələ üçün kifayət qədər informasiyanın olmaması, və ya toplanılan informasiyanın aktuallığını itirmiş olması, adekvat olmaması aid edilir. Elə bu səbəblərdən dolayı müəssisənin peşəkar mütəxəssisləri informasiyanı marketinqin təməli hesab etməklə yanaşı onu idarəetmənin başlıca elementi kimi qəbul edirlər. Məhz informasiyanın tam, dolğun, aktual olması müəssisə daxilində qərar qəbul etmə prosesində daha effektiv qərara gətirib çıxardır.

Müəssisə daxilində idarəetmənin istənilən elementinin idarəetmə ilə əlaqəli olan informasiya sistemindən ayrılıqda fəaliyyət göstərmək imkanı yoxdur. Bu İİS-in məlumatlarına əsas informasiya obyektini kimi baxılır və həmin məlumatlara daxili informasiya deyilir. İİS-nə ilkin daxil edilən məlumatlara giriş informasiyası, tərk edən informasiya isə çıxış informasiya adlanır. Giriş informasiya daxili və xarici

giriş informasiyanın toplanmasından əmələ gəlir. Xarici giriş informasiya ətraf mühitdən alınan informasiyadır. Daxili giriş informasiyası isə müəssisənin öz fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi informasiyadır. Xarici giriş informasiya və daxili giriş informasiya bir birindən fərqlənən iki fərqli informasiya olub, müxtəlif məqsədlər üçün tətbiq edilir. Çıxış informasiyanın tərkib hissələri demək olar ki, bir-birindən çox az dərəcədə fərqlənir. Bunun səbəbi ondan qaynaqlanır ki, eyniməna kəsb edən informasiyanın fərqli ünvanlara yönəldilməsi prosesi baş verir.

Marketing prosesinin daha çox səmərə əldə etməsi, nəticələrin təhlili, müəssisə daxilində olan proseslərə nəzarət və s. kimi işləri həyata keçirmək üçün kifayət qədər dolğun informasiyaya ehtiyac var. Menecerlərə dilerlər, istehlakçılar, bazarda üst təbəqədə olan müəssisələr, müştərilər və s. barədə informasiya lazımdır. Müəssisədə marketing işlərinin mütəxəssislərinin təcrübəsinə əsasən, təşkilatı operativ idarə etmək onun gələcəkdəki mövqeyini sabitləmək deməkdir, bunu baş verməsi üçün isə kifayət qədər informasiyaya malik olmaq lazımdır.

Əvvəllər müəssisələr o qədər də böyükhəcmdə deyildi və müəssisədə çalışan işçilər öz müştərilərinin demək olar ki hər birini tanıyırdılar. Müəssisənin marketing idarəediciləri lazımi informasiyanı daha çox müştərilərlə ünsiyyət qurmaqla, firma ilə bağlı anket-sorğu tətbiq etməklə bir sözlə müştərilərlə əlaqədən alırlar. Buna baxmayaraq son illərdə marketingin sürətli inkişafını nəzərə alsaq bu metod vasitəsilə alınan informasiya kifayət etmirdi. Yəni yeni marketing informasiyasına tələbat yaranmışdı. Müəssisələrin dünya bazarında tutduğu mövqə dəyişdikcə onlar bazarlar haqqında daha çox məlumat almağa ehtiyac duyur. İstehlakçıların da büdcəsi artıqca, almaq istədikləri məhsul barədə daha çox məlumata malik olduqlarından, məhsul seçərkən daha çox tələbkar olurlar. Bu səbəbdən dolayı istehsalçılar məhsulların fərqli parametrlərinə və xassələrinə alıcı yanaşması barədə daha dəqiq informasiyaya sahib olmalıdırlar.

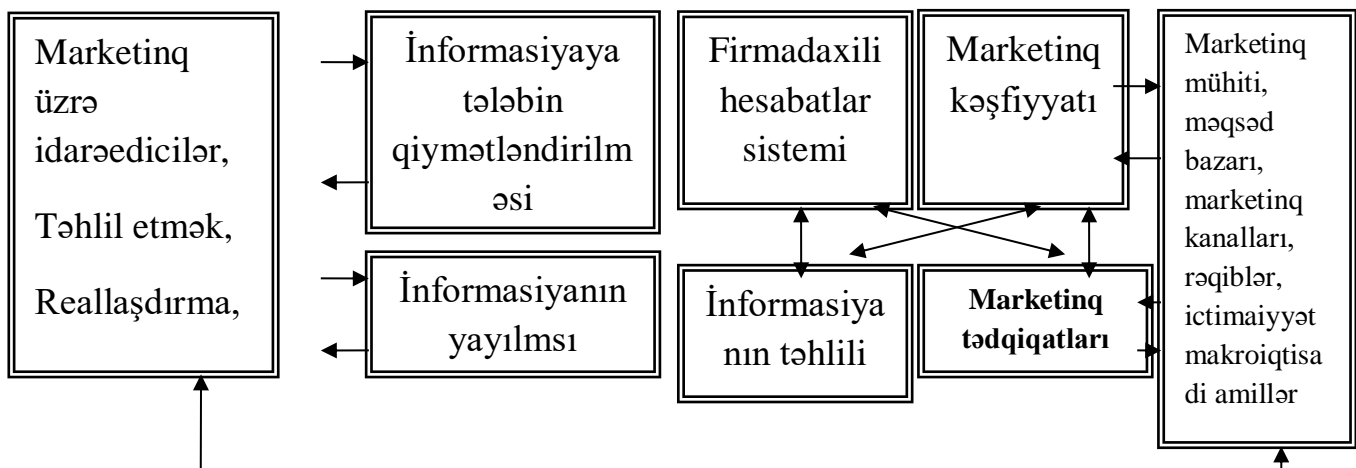
Əsas göstəricilərə əsasən qurulan sistemin üstünlüyü onun universal olmasındadır. O, şirkətin fəaliyyəti nəticəsində işçi heyətin maraqlarının

yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. İşçi heyətin avtomatlaşdırılmış idarə edilməsi proqramı işlənilib hazırlanarkən təşkilatın fəaliyyət xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Bu proqramı həm bütövlükdə şirkətin işini, həm də onun ayrı-ayrı bölmələrinin işinin qiymətləndirilməsində tətbiq etmək mümkündür. Bundan əlavə bu sistem müxtəlif şəraitlərdə baş verən bircins prosesləri müqayisə etməyə də imkan verir. Bu sistem həm də eyni dövr ərzində bir neçə bölmə üzrə göstəriciləri müqayisə etmək imkanı yaradır.

Proqram məhsulları əsasında planlaşdırma, uçot və nəzarət üzrə idarə etmə sistemlərinin qurulmasının prinsipial olaraq 3 əsas variantı mümkündür: 1) yalnız korporativ informasiya sistemi; 2) korporativ informasiya sistemi ilə müştərək büdcənin hazırlanması sistemi; 3) yalnız büdcənin hazırlanması sistemi.

Korporativ informasiya sistemi əsasında qərarlar bircins biznes həyata keçirən müəssisələr üçün daha uyğundur, belə ki, bu müəssisələrdə idarəetmə başlıca olaraq əməliyyatlarla bağlı olan vəzifələrin həllinə yönəldilir. Bu tip müəssisələr üçün ortamüddətli və uzunmüddətli planlaşdırma məsələləri, səmərəli biznes-portfelin formalaşdırılması kimi məsələlər həlledici əhəmiyyətə malik deyildir

Marketing informasiya sistemi konsepsiyası aşağıdakı kimi təsvir edilir:

Şəkil 9. Marketing İnformasiya Sistemi

Maliyyə göstəricilərinin hesablanması sadəliyi maliyyə və ya idarəetmə hesabatlarının şəffaf formada təqdim edilməsi ilə təmin edilir. Bütün lazım olan

məlumatlar balans məlumatlarında və xərclər və gəlirlər haqqında hesabatlarda əks olunur. Rəhbərlik istənilən dövr üçün məlumatı istifadə olunan uçot sistemi nə qədər tez əldə etməyə imkan verirsə, bir o qədər də tez bir zamanda əldə edəcəkdir. Təcrübədə bu müddət 3-5 gündən 20 günə qədər olur. Bu müddət isə idarəetmə tədbirlərini vaxtında həyata keçirmək üçün tam əlverişlidir.

Göstəricilərin müqayisəsi və işləmələrlə daxili biznes-analitik məşğul olmalıdır, lakin zəruri hallarda dəqiq məlumatlar təqdim edilməlidir. Təhlilçi hər bir məlumatın bütün müsbət və mənfi tərəflərini dəqiqliklə təsəvvür etməlidir. Bütövlükdə biznesin və top-menecerin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan göstəricilərdən hər hansı şöbənin qiymətləndirilməsində çox vaxt istifadə etmək olmur. Bu da hər bir struktur vahidinin işinin səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik olması ilə izah olunur. Məsələn, məsuliyyət mərkəzinin qiymətləndirilməsi üçün təşkilatın vergilərin və faizlərin ödənilməsinə qədər onun sərəncamında qalan gəlir göstəricisi məqsədəuyğun olar. Lakin bu göstərici müştərilərlə iş üzrə şöbənin menecerinin işinin qiymətləndirilməsində qətiyyənlə tətbiq edilə bilməz. Məsələ ondadır ki, bu göstərici müstəsna olaraq maliyyə göstəricisidir. Ona görə də o biznesin həyata keçirilməsinin səmərəliliyini səciyyələndirir, yəni şirkətin gəlir və xərclərindən birbaşa asılıdır. Müştərilərlə iş üzrə şöbənin meneceri bu rəqəmlərə birbaşa təsir göstərə bilmir. Onun işi qeyri-maliyyə göstəricisi ilə qiymətləndirilə bilər. Məsələn, müştərilərin təmin edilmiş tələblərinin sayı, yaxud da bu kəmiyyətin ümumi müştəri tələblərinin sayına nisbəti kimi göstəricilərdən istifadə oluna bilər. Kargüzarlığın tək cə ənənəvi funksiyalarının avtomatlaşdırılmasını deyil, həm də təşkilatda bütövlükdə sənəd dövriyyəsinin idarə edilməsinin prinsip cə yeni imkanlarının reallaşmasını, məlumat-təhlil işlərinin icrasını, həmçinin elektron sənəd dövriyyəsinə istifadəni də nəzərdə tutan kompüter sistemi işçi heyətin idarə edilməsi üzrə menecerin və katibin işini keyfiyyətcə yeni səviyyəyə qaldırır və bütövlükdə təşkilatın fəaliyyətində operativliyin yüksəldilməsinə şərait yaradır.

Eyni zamanda, müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti təhlil edilərək sonrakı fəaliyyət üzrə əlavə tövsiyələr işlənib hazırlanır ki, bu da böhran hallarının yaranmasına imkan verməyəcəkdir.

Müəssisədə 1C seriyasından olan proqramlar maliyyə hesabatlığını hazırlayır, lakin maliyyə təhlili və planlaşdırma aparmaq üçün alətlərə malik deyildir. Beləliklə, müəssisədə fəaliyyətin bir hissəsi avtomatlaşdırılmış olur ki, bu da ilk növbədə sənəd dövriyyəsinə azaltmağa və geniş əmtəə çeşidi olan müəssisələrdə uçota almanı sadələşdirməyə imkan yaradır.

Müəssisədə təsərrüfat fəaliyyətini təhlil etmək üçün «Maliyyə təhlili 3.1» proqramını tətbiq etmək olar. Belə ki, bu proqram dövriyyəsi çox da böyük olmayan kiçik müəssisələrdə istifadə olunması üçün daha yararlıdır. «Maliyyə təhlili 3.1» proqramı müəssisənin vəziyyətini dinamikada təyin etməyə, mühasibat hesabatlılığında inflyasiya nəzərə alınmaqla və nəzərə alınmamaqla şaquli və üfqi təhlillər aparmağa, 50-dən çox maliyyə göstəricisini hesablamaya imkan yaradır. Bu proqram avtomatik olaraq 40-dan çox analitik cədvəllər tərtib edir, müəssisənin gələcək inkişafını proqnozlaşdırmağa kömək edir, balans hesabatlarına çıxışı olan səhmdarlar və kontragentlərlə xoş olmayan münasibətlərdən yayınmağa şərait yaradır. Proqram Microsoft Excel platformasında hazırlanmışdır ki, bu da həmin proqramdan istifadə edən təhlilçinin imkanlarını xeyli dərəcədə genişləndirir, belə ki, o proqramda olan bütün düsturları, proqramın xarici görünüşünü belə istədiyi kimi dəyişə bilər. «Maliyyə təhlili 3.1» proqramı zərərsizlik nöqtəsini, maliyyə rıçaqı effektini hesablamaya və müəssisənin kredit qabiliyyətini müxtəlif metodikalarla təhlil etməyə qabildir. Proqram aşağıdakı istiqamətlər üzrə maliyyə təhlilləri aparmaq imkanına malikdir:

1. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının mütləq və nisbi ifadədə təhlili
2. Maliyyə vəziyyətinin ekspress qiymətləndirilməsi;
3. Zərərsizlik (itkisizlik) nöqtəsinin və maliyyə dayanıqlığı ehtiyatlarının hesablanması.

Proqram həmçinin müəssisənin maliyyə vəziyyəti, sağlamlaşdırma və müflislik üzrə maliyyə təhlilini aparır. Bu halda aşağıdakı göstəricilərin hesablanması həyata keçirilir:

1. Maliyyə dayanıqlığı və ödəniş qabiliyyəti göstəricisi;
2. Dövriyyə kapitalının istifadə səmərəliliyi göstəricisi (işgüzar fəallıq), gəlirlik və maliyyə nəticələri üzrə göstəricilər (rentabellik).

Analitik hesabatı hazırlamaq və çap etmək çətinlik törətmir. Forma №1 «Mühasibat balansı» və forma №2 «Gəlirlər və zərərlər haqqında hesabat» üzrə məlumatlar proqramın cədvəl formalarına daxil edilir, daha sonra yekun birləşdirilmiş balans tərtib olunur və burada təşkilatın aktivləri dinamikada əyani şəkildə göstərilir. Bundan sonra müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə əmsalları və səmərəlilik göstəriciləri hesablanır.

İnformasiya sisteminin tətbiqinin real olaraq səmərəli omlası üçün müəssisənin ümumi strategiyasından çıxış edərək onun informasiya texnologiyaları sahəsində strategiyasını işləyib hazırlamaq lazımdır. Bu strategiya əsasında isə informasiya sisteminin tətbiqinin məqsədləri və həll edilən məsələlərin siyahısı müəyyən edilməlidir.

Sürətli iqtisadi əsaslandırma metodunu (Rapid Economic Justification) Microsoft şirkəti istehsal etmişdir. Bu metodikaya 5 mərhələ daxildir: 1. Məqsədlərin təşkilatın biznes-məqsədləri ilə uzdaşdırılması və əlaqələndirilməsi. 2. Gəlirlər və xərcləri qiymətləndirmək üçün «mülkiyyətin ümumi dəyəri» metodunu tətbiq etmək. 4. Layihə risklərinin müəyyən həllin ilkin layihəyə görə əlamətlər üzrə hesablanması. 5. Layihənin tətbiqinə maliyyə xərclərinin: «xalis gəlir», «daxili gəlir norması», «iqtisadi dəyər», «qoyuluşlardan gəlir» və s. də hesablanmaqla hesablanması.

Beləliklə, bu metodikaya bir sıra metodlar daxildir. Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi informasiya sisteminin bütövlükdə fəaliyyətinin nəticələrinin müqayisəsi yolu ilə həyata keçirilir.

İqtisadi dəyər (Economic Sourced) metodikası Meta Group şirkəti tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. Bu metod gəlirlərin artımının, məhsuldarlığın yüksəldilməsinin, risklərin azaldılmasının qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Göstəricilərin balanslaşdırılmış sistemi ilə müqayisədə bu metodika daha dar çərçivədə səmərəliliyin qiymətləndirilməsini əhatə edir. yuxarıda göstərilən metodların böyük əksəriyyəti səmərəliliyin qiymətləndirilməsi ilə birlikdə şirkətin informasiya təminatını idarə etməyə, eləcə də ilkin məqsədlərin əldə edilməsinə nəzarət etməyə imkan yaradır.

Ehtimal metodlarında hesablamaların əsasını informasiya sisteminin fəaliyyətində hər bir son nəticənin əldə edilməsi ehtimalının hesablanması təşkil edir.

Tətbiqi informasiya iqtisadiyyatı metodikası (Applied information economics) XX əsrin sonlarında Duqlas Habbard tərəfindən yaradılmışdır. Bu metodu fərqləndirən cəhət qoyulan hər bir məsələ üçün reallaşma ehtimalının və təşkilatın biznes-proseslərinin xarakteristikalarının təkmilləşdirilməsi ehtimalının hesablanmasından ibarətdir. Aşağı və yuxarı qiymətləri tarazlaşdırmaq üçün peşəkarların seçimi aparılır. Qərar qəbul etmə amilləri və onların hər biri haqqında əlavə informasiyanın əldə olunmasına çəkilən maliyyə xərcləri aşkar edilir.

Monte-Karlo metodu müxtəlif amillərin layihənin səmərəlilik meyarlarına təsiretmə dərəcəsini təyin etməyə imkan yaradır. Yekunda mümkün risklərin aşağı salınması və layihə gəlirlərinin yüksəldilməsi variantları işlənib hazırlanır. Alimlər bu metodu qeyri-müəyyən qiymətləndirirlər. Bu metodun üstün cəhəti odur ki, ehtimal qiymətləndirmə nəticəsində qəbul edilən qərarlar özünü daha çox doğruldu. Lakin bu metod kifayət qədər əmək sərf olunmasını və işçi heyətin yüksək ixtisaslaşma səviyyəsinin olmasını tələb edir.

Opsionun real qiyməti metodu (Real Option Valuation) böyük spektrdə meyarların təhlilinə, informasiya sisteminin və mümkün ssenarilərin inteqrasiyasının nəticələrinin təhlilinə, eləcə də «dinamik buraxılış planı»nın formalaşmasına əsaslanır. Seçimin məqsədi: informasiya texnologiyaları üçün ən yüksək səviyyədə

elastiklik dərəcəsi əldə etməkdir. Layihədə 5 parametərə baxılır: 1. layihə gəlirləri; 2. layihə xərcləri; 3. layihənin əmək tutumu; 5. tətbiq edilən informasiya texnologiyaları sisteminin «həyat dövrü». Layihə həyata keçirilərkən onun yuxarıda göstərilən parametrlərə təsiri qiymətləndirilir. Bu halda qiymətləndirmə onun elastikliyi və uzlaşma səviyyəsi ilə mütənasib olaraq artır. Lakin bu metod böyük əmək və vaxt sərf olunmasını tələb edir ki, bu da onun nöqsanı hesab edilir.

İstehlakçı indeksi (Customer Index) metodu Andersen Consulting şirkəti tərəfindən yaradılmışdır. Bu metodda kommersiya effektlərinin qiymətləndirilməsinə önəm verilir ki, bu da istehlakçı sayındakı dəyişmələrin hesablanması ilə həyata keçirilir. Qiymətləndirmə göstəricisi kimi müştəri tərkibinin və miqdarının dəyişmələri çıxış edir. Bu göstəricilər informasiya sisteminin fəaliyyətindən birbaşa asılıdır. Sistemdə iqtisadi meyarlar qiymətləndirilir: hər bir sifarişçi üzrə gəlirlərə, xərclərə və mənfəətə nəzarət. Lakin məsələ ondadır ki, informasiya sistemində qoyulan xərcləri və müştərilərin sayının artımını birbaşa əlaqələndirmək asan deyildir. Bu metodika müştəri sayı az olan müəssisələr üçün tətbiq edilə bilməz.

Qartner-ölçmə (Gartner-Measurment) metodikasının köməyiylə yalnız SARP/3/ sisteminin tətbiqinin keyfiyyətini qiymətləndirmək olar. Tətbiqi səmərəlilik göstəriciləri aşağıdakılardır: modulların düzəlişlərinə (korrektirovka) sərf edilən vaxt; funksional imkanlar; orta server üzrə istehlakçı sayı; vahid zaman ərzində transaksiyaların ən yüksək və orta sayı; bir transaksiya üzrə maliyyə xərcləri; sistemin çağırılması üzrə ən böyük və orta vaxt; tətbiq edilən təlim üsulları; idarəetmə strukturu; hər bir istehlakçı üzrə informasiya sisteminin tətbiq infrastrukturuna büdcə xərcləri.

Bu verilənlərin köməyiylə hər bir tətbiq variantı qiymətləndirilir və İnformasiya sisteminin işinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üzrə tövsiyələr işlənib hazırlanır.

Beləliklə, hazırda müəssisələrdə tətbiq edilən İnformasiya sistemlərində çoxlu sayda effektləri ölçmək üçün külli miqdarda metodlar müəyyən edilmişdir. Yuxarıda göstərilən effektlərdən funksional və motivasiya təsirlərinin təhlili, risklər

sferasında effektlərin, müəssisənin kontragentləri və əməkdaşları üçün sosial effektlərin təhlili daha müfəssəl aparılmışdır. Lakin təşkilati-idarə effektlərinin qiymətləndirilməsi metodlarında xeyli əlavələrin daxil edilməsi tələb olunur.

2.3. Müəssisənin maliyyə fəaliyyətinin idarə olunmasında informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi yolları

Analizin effektivliyi yalnız istehsal prosesinə onun nəticələrinə görə operativ müdaxilə etmək imkanı olduqda təmin oluna bilər. Bu, o deməkdir ki, informasiya analitikin qarşısına imkan daxilində tez gəlib çatmalıdır. İnformasiyaya qoyulan digər tələbin – operativliyin mahiyyəti də bundan ibarətdir. İnformasiyanın operativliyinin artırılması ən müasir rabitə vasitələrini tətbiq etmək, onun kompüterdə işlənməsi və s. nəticəsində əldə olunur. İnformasiyanın keyfiyyətinə qoyulan tələblərdən biri onun tədqiqat predmeti və obyektinə görə, zaman dövrünə, göstəricilərin hesablanması metodologiyasına və bir sıra digər əlamətlərə görə müqayisə oluna bilməsini təmin etməkdir.

Biznes proseslərin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi metodologiyası müəssisənin (onun ayrı-ayrı qurumlarının) tədricən modernizasiyasından başlayaraq bütün strukturunun tam yenidən layihələşdirilməsinə qədər işinin yaxşılaşdırılması üzrə bütün fəaliyyət diapazonunu əhatə edir. Metodologiyanın məqsədi müəssisənin informasiya erasının tələblərinə, biznes proseslərin idarə edilməsi baxımından idarəetmə ideologiyasına ən yüksək dərəcədə cavab verə bilməsi üçün dəyişikliyə məruz qalmasıdır.

İşin yaxşılaşdırılması məqsədilə daha mükəmməl, tərəfdaşlara və alıcılara sərf edən qiymət siyasətinin işlənilməsi, yəni müəssisənin bazarın bu və ya digər segmentində özünü necə aparmalı olduğu barədə suallara cavab verən müəyyən qiymətqoyma strategiyasının işlənməsi məqsədəuyğundur ki, effektiv qiymət siyasətinin köməyi ilə satılan mallara daha çox sayda alıcı cəlb etmək mümkün olsun.

Müəssisədə yaradılmış monitoring sistemi menecmenti aşağıdakılarla təmin edir:

- məhsul növlərinə və qurumlara görə dövriyyə aktivlərinin ölçüləri barədə faktiki məlumatlar;
- çatdırmaların və ödənişlərin gecikmə müddəti barədə informasiya;
- müəyyən olunmuş normativlərdən kənarlaşmaların təhlilinin nəticələri.

Hal-hazırda müəssisənin dövriyyə aktivlərinin monitoringi Excel-də realizə olunmuşdur. Məlumatlar “1C: Müəssisə 8.3”-dən və qurumların müəyyən olunmuş normaların icra olunması barədə hesabatından daxil olur. Analizin nəticələrinə əsasən dövriyyə aktivlərinin vəziyyəti barədə gündəlik, on günlük və aylıq hesabatlar hazırlanır. Bu informasiya əsasında kreditlərin cəlb edilməsi, təchizatçılar və alıcılarla iş şərtlərinin dəyişməsi haqqında qərarlar qəbul olunur.

Müəssisənin rəhbərliyi müəssisənin maliyyə vəziyyətinin stabilləşməsi ilə bağlı təcili tədbirlər görməlidir. Bu tədbirlər aşağıdakılar olmalıdır:

- “aşağı” keyfiyyətli aktivləri (aşınmış avadanlıq, çoxdan yığılıb qalmış material ehtiyatları, tutulması qeyri-real olan debitor borcu) aşkar etmək və müəssisənin əmlakının real ölçüsünü dəqiqləşdirmək məqsədilə əmlakın vəziyyətinin inventarlaşdırılması;
- alıcılarla hesablaşmaların təşkilinin təkmilləşdirilməsi (bir qayda olaraq inflyasiya şəraitində məhsulu daha sərfəli satış gözləməkdənsə daha tez və ucuz satmaq sərfəlidir);
- mal-maddi dəyərlərin həddən çox ehtiyatının azaldılması və bunun nəticəsi olaraq pul axınının azaldılması.

İşlərin nomenklaturası işlənib hazırlanmalı, sənədlər işə tikilməli və müəssisənin arxivi təşkil olunmalıdır.

Buna görə də personal üzrə katibin və menecerin işini sahmana salmaq üçün onları işi İdarəetmənin Sənədlə Təminatı xidmətlərinin iş qaydalarına uyğun olaraq təşkil olunmalıdır.

Bu zaman personal üzrə katibliyin və menecerin hüquqi vəziyyətini, statusunu, funksiyasını, məsuliyyətini və işinin təşkilini tənzimləyən normativ və təşkilati sənədlər kompleksi işlənib hazırlanmalıdır

Kompüter texnologiyaları sənədlərin redaktə edilməsindən, qeydiyyatı alınmasından, icrasına nəzarətdən, informasiya – sorğu işindən, ünvan kitabçalarının və digər məlumat bazalarının aparılmasından, şirkət, müəssisə, firma daxilində sənədlərin hərəkətinin təşkilindən (sənədlərin təsdiqi, razılaşdırılması), sənədlərin təhvil – təslimindən tutmuş tammətli elektron arxivin təşkil olunmasına qədər sənədlərlə bütün iş tsiklini avtomatlaşdırmağa imkan verir. Kiçik və orta müəssisələr üçün bu vəzifənin həllinə ən geniş yayılmış yanaşma universal informasiya texnologiyalarının (İT) tətbiq edilməsi yolu ilə ayrı-ayrı iş növlərinin yerinə yetirilməsinin təkmilləşdirilməsidir. Müəssisənin mövcud strukturuna istiqamətlənmiş belə strategiya çox sadə realizə olunur.

O həm ayrıca bir kompüterdə, həm də lokal şəbəkə daxilində realizə oluna bilər. Həm də bir çox müasir kompüter sistemləri və texnologiyaları çoxfunksiyalıdır və bir sıra kargüzarlıq funksiyalarının yerinə yetirilməsinə yönəlmişdir.

Böyük həcmdə informasiyanın saxlanması, ondan istifadənin və sorğu – informasiya işinin yerinə yetirilməsinin təşkili üçün məlumat bazaları texnologiyasından istifadə olunur. Məlumat bazaları texnologiyası həmçinin müxtəlif kargüzarlıq funksiyalarının yerinə yetirilməsinə – sənədlərin qeydiyyatı alınmasını, icrasına nəzarəti, təşkilatın sənədləri ilə sorğu işini, uzun müddət saxlanmalı sənədləri arxivə təhvil verməzdən əvvəl siyahısının təşkil olunmasını, kargüzarlıq ili başa çatdıqda müddəti bitmiş sənədlərin məhv edilmək üçün seçilməsi barədə akt şəklində seçmə alınmasını və digər işləri avtomatlaşdırmağa imkan verir. Bununla yanaşı, məlumat bazaları nəzərdən keçirilən məsələnin həlli qaydasını müəyyən edən qanunvericilik bazası, normativ-metodik sənədlər sistemi üzrə arayış almağa imkan verir. MS Office Access paket sistemi məlumat bazalarının təşkili üçün ən geniş yayılmış paketdir. Bu, həmin paketi öyrənməyin

çox sadə olması, rahat istismarı, böyük funksional vəzifələr spektrinin olması ilə izah olunur.

Yuxarıda deyilənlərin əsasında nəticə çıxararaq müəssisənin idarəetmə fəaliyyətinin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsinə iki yanaşma seçmək olar:

- 1) sənədləşmə təminatının tənzimlənməsi vasitəsilə;
- 2) Müasir informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə.

Son zamanlar korporativ informasiya sistemləri seçmək imkanı çox genişdir, bu bazarda həm xarici, həm də yerli məhsullar mövcuddur.

Elektron sənədləşmə sistemi (ESS) təşkilatın tələblərini nəzərə alaraq seçilməlidir.

Əvvəlcə təsnifat üçün aşağıdakı meyarlar əsasında qərar qəbul etmək lazımdır:

- sistem hansı texniki platformalarda işləyir və bu, müəssisənin bu sahədə siyasəti ilə necə uzlaşır;
- sistem hansı ölçüdə informasiya yadda saxlamaq üçün nəzərdə tutulub, bu ölçü təşkilatda gözlənilən sənəd axını ilə uzlaşırımı;
- ofislə istehsalat arasında sənədlərin bölüşdürülməsinin, saxlanması və mübadiləsinin təşkili, şəbəkə qarşılıqlı əlaqəsinin effektivliyi necədir;
- maliyyə məsrəflərini müəyyən etmək.

Eyni zamanda kənardan informasiyanın əldə edilməsindən müdafiə sisteminin olması nəzərə alınmalıdır, bu korporativ informasiya sistemi dəstinə mütləq daxil edilməlidir. Ona görə də sistem seçərkən bu amilə diqqət yetirilməlidir və informasiyanın müdafiəsi haqqında qanun rəhbər tutulmalıdır. Effektivliyə gəlincə isə ən yaxşı tədbir rolunda sistemin tətbiq edilməsi nəticəsində əmək məhsuldarlığının artırılması çıxış edir. Qeyd etmək lazımdır ki, effektivlik təkcə sistemin yüksək sürətlə işləməsi hesabına deyil, həm də onun geniş funksional imkanları hesabına əldə olunur.

Tam funksional sistem işləmə tapşırığından başlamış arxivə təhvil verməyə qədər həyat tsiklinin bütün mərhələlərində istənilən tipli sənədlə işi avtomatlaşdırmağa

imkan verir. Bundan başqa, bu xassəsi sistemi müxtəlif spesifik sahələrə (istər klassik kargüzarlıq olsun (elektron və kağız sənədlərin paralel hərəkəti ilə), istərsə də layihə-konstruktor sənədlərinin işlərin hazırlanması (skanerləməni, vektorlaşdırmanı, tanıma və indeksləşdirməni dəstəkləməklə)) sazlamağa imkan verir. Məlumdur ki, tam funksional sistem təkcə sənədlərin mürəkkəb hərəkət marşrutunu (ardıcıl – paralel, şərti şaxələnmə ilə, tsikllərlə və hətta imkan olduqda müstəqil şəkildə idarəetmə qərarları qəbul etməklə) təşkil etməyi yox, həm də onların icrasına nəzarət etməyi, audit aparmağı, əməkdaşların yükünü optimallaşdırmağı və bir çox başqa işlər görməyi bacarmalıdır.

Buna əsasən, sistem ən azı:

- 1) bütün daxil olan məktublaşmanın vahid qeydiyyatını, sənədlərin sonradan baxılması üçün təşkilat rəhbərliyinə və ya onun qurum bölmələrinə göndərilməsini;
- 2) təşkilatın bütün xaric olan məktublaşmasının və daxili sənədlərinin vahid qeydiyyatını;
- 3) qəraradlar, icra haqqında hesabatlar, sənədlərin razılaşdırılması (təsdiqi) də daxil olmaqla sənədlərin təşkilat daxilində hərəkətinin (sənəd dövriyyəsinin) qeydiyyatını;
- 4) təşkilatda qəbul olunmuş nomenklaturaya uyğun olaraq sənədlərin qovluğa köçürülməsini;
- 5) tapşırıqların, vətəndaş müraciətlərinin, rəhbərliyin qərarad və göstərişlərinin vaxtına icra edilməsinə nəzarəti, sənədlərin düzgünlüyünün və vaxtında icra edilməsinin yoxlanmasını;
- 6) sənədlərin axtarışını və təşkilatın sənəd dövriyyəsi ilə bağlı statistik hesabatların alınmasını;
- 7) müəssisənin ekspedisiyası üçün göndəriş reyestrlərinin və yaxud elektron poçt sisteminin köməyi ilə sənədlərin göndərilməsini təmin etməlidir.

Kargüzarlığı və sənəd dövriyyəsini avtomatlaşdırma sistemi qurum bölmələrinin və istehsalatın kargüzarlıq fəaliyyəti proseslərində iştirak edən işçilərinin iş yerində quraşdırılmış kompüterləri birləşdirən lokal hesablama şəbəkəsində də işləməlidir.

Kargüzarlığı və sənəd dövriyyəsini avtomatlaşdırma sistemi:

1. Kargüzarlıq prosesinin gedişini (icraçıların öz iş yerində sənədlər üzərində işinə qədər) mərkəzləşdirilmiş şəkildə izləməyə, nəzarətin nəticələrini sistemləşdirməyə və bununla da sənəd dövriyyəsində və personalın işində “dar yerləri” aşkar etməyə;
2. Sənədlərin elektron surətləri ilə işləməyə keçərkən onların itmə ehtimalını tam aradan qaldırmağa və sənədin axtarışını sistemin bir neçə saniyə ərzində yerinə yetirdiyi sorğuya çevirməyə (bu zaman hətta sənədin adını və ya qeydiyyat nömrəsini yadda saxlamaq vacib deyil, axtarış üçün mövzunu və ya əsas sözü göstərmək kifayət edər);
3. Sənədlərlə iş texnologiyasının sahmana salınması, sənədlərin lokal şəbəkə ilə və ya elektron poçt vasitələri ilə ötürülmə vaxtını kəskin azaltmaq hesabına əməkdaşların əmək məhsuldarlığını artırmağa imkan verir. Təsdiq üçün qərb konsaltinq şirkətlərinin apardığı araşdırmaların nəticələrini göstərmək olar:

- Nortan Nolan Institute-nin qiymətləndirməsinə görə, elektron sənədlərlə işə keçid zamanı əməkdaşların əmək məhsuldarlığı 25-50% artır, bir sənədin işlənməsinə sərf olunan vaxt ən azı 75%, sənədlərin saxlandığı yerlər üçün çəkilən xərclər 80% qədər azalır.

Beləliklə, kargüzarlığın mükəmməl avtomatlaşdırılması sisteminin tətbiq edilməsi müəssisənin bütün əməkdaşları üçün vahid ofis və istehsalat informasiyası ilə iş intizamı tətbiq edilməsi əsasında yuxarıda sadalanan problemlərin əksəriyyətini həll edə biləcək təşkilati-texniki tədbirlər kompleksini nəzərdə tutur.

Son nəticədə elektron kargüzarlıq sistemi tətbiq edilərkən təşkilatın resursların idarə edilməsində operativlik artır, onun rezervləri və bazarda mövqeyini möhkəmləndirmək üçün inkişaf perspektivləri aşkara çıxır.

Məlumdur ki, elektron kargüzarlıq sistemini tətbiq etmə layihəsinin effektivliyi layihənin nəticəsinin məsrəflərinə nisbəti vasitəsilə qiymətləndirilə bilər. Personalın idarə edilməsinin sənəd təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsinin təşkilati-idarəetmə məhsuldarlığının təklif olunan proqnozu modeli İnvestisiya layihələrinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üzrə Metodik tövsiyələrə əsaslanmışdır və investisiya tsiklinin niyyətdən praktik gerçəkləşməyə qədər mərhələlərinin ardıcılığı ilə qurulmuşdur.

Nəzərdə tutulur ki, layihə iki əməkdaşdan ibarət komandanın köməyi ilə həyata keçiriləcək: personalın idarə edilməsi üzrə menecer və proqram məhsulunun hazırlanması üzrə mütəxəssis – proqramçı.

Bu zaman layihənin məsrəf planı əmək haqqına çəkilən xərclərdən, materiallara çəkilən xərclərdən, yer icarəsinə çəkilən xərclərdən, elektrik enerjisinə görə çəkilən xərclərdən, dolayısı məsrəflərə çəkilən xərclərdən təşkil olunacaq.

Layihənin qənaəti layihə həyata keçirildiyi zaman formalaşır.

Pul, material və insan resurslarına qənaət daxil olan, xaric olan və personalın idarə edilməsi ilə bağlı daxili sənədlər axınının işlənməsi prosesinin avtomatlaşdırılması hesabına yaranır.

Məhsul personalın idarə edilməsi üzrə rəhbərin, katibin və menecerin fəaliyyətinə tətbiq edildikdən sonra əməkdaşların əmək məhsuldarlığının artması gözlənilir, sənədlərin işlənməsinə səf olunan vaxt azalır, sənədlərin saxlandığı yerlər üçün çəkilən xərclər azalır. Bundan başqa, gələcəkdə əlavə əməkdaşlara ehtiyacın azalması gözlənilir, yəni əmək haqqı fonduna qənaət baş verir.

Bu qənaət investisiya xərclərinin qayıdış mənbəyi kimi də qəbul oluna bilər.

Beləliklə, idarəetmənin sənəd təminatının təşkili və texnologiyası prosesinin tədqiqi və təhlili zamanı “Yevrostandart” MMC-də müəyyən çatışmazlıqlar aşkar edilmişdir. Bu nöqsanlar idarəetmənin sənəd təminatının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı təkliflərin işlənilməsi üçün əsas olmuşdur.

Ənənəvi olaraq “Yevrostandart” MMC-də fundamental və (və yaxud əsas) və texniki analiz seçilir. Maliyyə hesabatlılığı məlumatlarına əsaslanmış fundamental

analizin təyinatı bütövlükdə iqtisadiyyatın, onun ayrı-ayrı sahə və regionlarının, maliyyə bazarının konkret subyektlərinin vəziyyətinin qiymətləndirilməsindən, həmçinin bu sahələrdə proseslərin inkişafının proqnozlaşdırılmasından ibarətdir. Sərbəst maliyyə resurslarının yerləşdirilməsi üçün ən üstünlük verilən istiqamətlərin aşkar edilməsi, effektiv layihə və bu layihələri həyata keçirən müəssisələrin axtarışı investisiya strategiyasını formalaşdırmaq və bu strategiyanın həyata keçirilməsi üçün konkret maliyyə alətlərini seçmək üçün əsas yaradır.

Planlaşdırma zamanı əsas məqsəd gəlirlərin maksimizasiyasıdır, bu da müəssisənin inkişafında onun böyük tələbat həcmində maliyyələşdirilməsinə imkan verir. Bu zaman xalis gəlirin ölçüsünü nəzərə almaq lazımdır. Xalis gəlirin maksimizasiyası mövcud qanunvericilik çərçivəsində ödənen vergilərin ölçüsünün optimallaşdırılması, qeyri-istehsalat məsrəflərinin qarşısının alınması ilə sıx bağlıdır.

“Yevrostandart” MMC biznesin və personalın işinin effektivliyinin artırılmasında maraqlıdır. Müəssisədə kəmiyyətə ölçülə bilən və qiymətləndirmədə etibarlı olan göstəricilərin – KPI (Key performance indicators) tətbiq edilməsi bu məqsədə çatmağa çox kömək edəcək.

Əsas göstəricilər üzərində qurulmuş sistemin üstünlüyü onun universallığındadır. Sistemin hədəfi personalın şirkətin fəaliyyətinin nəticələrində maraqlılıq dərəcəsini artırmaqdır. Müəssisədə personalın idarə edilməsi üzrə avtomatlaşdırılmış proqramın (KPI) işlənməsi zamanı təşkilatın fəaliyyət spesifikasiyası nəzərə alınır. KPI həm bütün şirkətin, onun ayrı-ayrı qurumlarının, həm də konkret işçilərin işini qiymətləndirmək üçün tətbiq edilə bilər. Bundan başqa, KPI sistemi müxtəlif şəraitdə baş verən eyni cinsli prosesləri müqayisə etməyə imkan verir. O həm də eyni dövr ərzində bir neçə qurum üzrə göstəriciləri müqayisə etməyə imkan verir.

Maliyyə göstəricilərinin hesablanması sadəliyi maliyyə və idarəetmə hesabatlılığının şəffaf formada təqdim edilməsi ilə təmin olunur. Bütün lazımi məlumatlar balansda və Gəlirlər və itkilər haqqında hesabatda əks olunur. Rəhbərlik istənilən dövrə görə informasiyanı istifadə olunan uçot sisteminin imkan

verdiyi qədər tez əldə edə bilər. Praktikada bu vaxt üç-dörd gündən 20 günə qədər təşkil edir. Bu müddət idarəetmə təsirini vaxtında həyata keçirmək üçün tamamilə kifayət edir. Göstəricilərin işlənilib hazırlanması və müqayisə edilməsi ilə dəqiq məlumat verilməsi zərurəti ilə əlaqədar olaraq daxili biznes analitik məşğul olmalıdır. O, həmin göstəricilərin hər birinin bütün müsbət və mənfi tərəflərini dəqiq bilməlidir. Çünki top-meneceri və bütövlükdə biznesi qiymətləndirmək üçün tətbiq edilən göstəriciləri çox vaxt hər hansı bir şöbəni qiymətləndirmək üçün istifadə etmək olmaz. Bu, hər bir qurum vahidinin iş spesifikasiyasından irəli gəlir. Məsələn, məsuliyyət mərkəzi rəhbərini qiymətləndirmək üçün vergilər və faizlər ödəməyə qədər təşkilatın sərəncamında qalan gəlir göstəriciləri münasibdir (EBIT – earnings before interest and tax). Lakin bu göstərici müştərilərlə iş üzrə şöbənin menecerinin işini qiymətləndirmək üçün qətiyyən məqbul deyil. Məsələ burasındadır ki, EBIT müstəsna olaraq maliyyə göstəricisidir. O, biznesin həyata keçirilmə effektivliyini xarakterizə edir, yəni şirkətin gəlir və ziyanından birbaşa asılıdır. Müştərilərlə iş üzrə şöbənin meneceri bu rəqəmlərə birbaşa təsir edə bilmir. Onun işini qiymətləndirmək üçün başqa, qeyri-maliyyə göstəricisi lazımdır. Məsələn, müştərilərin yoluna qoyulmuş iradlarının sayı və yaxud bu miqdarın iradların ümumi sayına nisbəti.

Təkcə kargüzarlığın əhəmiyyətli funksiyalarının avtomatlaşdırılmasını deyil, həm də bütövlükdə təşkilatda sənəd dövriyyəsinə prinsiplial yeni idarəetmə imkanlarının gerçəkləşməsini, sorğu-analiz işinin yerinə yetirilməsini, habelə elektron sənəd dövriyyəsi elementlərində istifadəni nəzərdə tutan kompüter sistemi personalın idarə edilməsi üzrə menecerin və katibin işini keyfiyyətcə yeni səviyyəyə qaldırmağa imkan verər və bütövlükdə “Yevrostandart” MMC-nin fəaliyyətinin operativliyini artırmağa kömək edəcək.

Həmçinin müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətini təhlil edərək gələcək fəaliyyət istiqamətləri üzrə böhran hallarının yaranmasına yol verməyəcək əlavə tövsiyələr işlənilib hazırlanmışdır.

Müəssisədə mövcud olan 1C seriyası proqramlar maliyyə hesabatını tərtib edir, amma maliyyə analizi və planlaşdırma aparmaq üçün alətlərə malik deyil. Beləliklə, müəssisədə ilk növbədə sənəd dövriyyəsini ixtisara salmağa və geniş mal çeşidi zamanı uçotu sadələşdirməyə imkan verən “parça” avtomatlaşdırma aparılmışdır.

Təsərrüfat fəaliyyətini təhlil etmək üçün müəssisədə “Konstanta” MMC firmasının “MALİYYƏ ANALİZİ 3.1.” proqramı quraşdırılmışdır, çünki o, dövriyyəsi az olan kiçik müəssisədə istifadə etmək ən sadə proqramdır. “Maliyyə analizi 3.1.” proqramı müəssisənin dinamikada vəziyyətini müəyyən etməyə, inflyasiyanı nəzərə almaqla və bunsuz mühasibat hesabatlılığının şaquli və üfüqi təhlilini aparmağa, 50-dən çox maliyyə əmsalını hesablamağa imkan verir, 40-a yaxın analitik cədvəl tərtib edir, müəssisənin sonrakı inkişafını proqnozlaşdırmağa, balans uçotuna çıxışı olan səhmdarlarla və kontragentlərlə xoşagəlməz münasibətlərdən qorunmağa kömək edər. proqram Microsoft Excel platformasında hazırlanıb, bu da proqramdan istifadə edən analitik üçün geniş imkanlar yaradır, çünki lazım olduqda o, öz mülahizəsinə görə proqramda olan bütün formulları dəyişə bilər. “Maliyyə analizi 3.1.” proqramı itkisizlik nöqtəsini, maliyyə vasitəsinin effektini hesablayıb tapır və proqramda verilmiş müxtəlif metodikalar əsasında müəssisənin ödəniş qabiliyyətini analiz edir. Proqram aşağıdakı istiqamətlər üzrə maliyyə analizi aparır:

1. Müəssisənin mütləq və nisbi ifadə olunmaqla maliyyə sabitliyinin analizi;
2. Maliyyə vəziyyətinin ekspress qiyməti;
3. İtkisizlik nöqtəsinin və maliyyə möhkəmliyi ehtiyatının hesablanması;
4. Proqram həm də müəssisənin maliyyə vəziyyəti, sağlamlaşdırılması və müflisliyi ilə bağlı maliyyə vəziyyətini təhlil edir. Aşağıdakı göstəricilər hesablanır:
5. Ödəniş qabiliyyəti və maliyyə sabitliyi göstəriciləri;
6. Dövriyyə kapitalından istifadənin effektivliyinin (işgüzar aktivliyin), gəlirliliyin və maliyyə nəticəsinin rentabelliyn (göstəriciləri).

Analitik hesabatı hazırlayıb çapa vermək çətin deyil. Forma № 1 “Mühasibat balansı” və forma № 2 “Gəlirlər və itkilər haqqında hesabat” məlumatları proqramın cədvəl formalarına daxil edilir, sonra təşkilatın aktivləri dinamikada əyani şəkildə əks olunmuş ümumi aqrəqasiya olunmuş balans tərtib edilir, sonra müəssisənin maliyyə əmsalları və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin effektivlik göstəriciləri hesablanır.

İnformasiya sisteminin tətbiq edilməsinin dəbə görə davranış olmaması və real fayda verməsi üçün müəssisənin ümumi strategiyasını nəzərə alaraq onun informasiya texnologiyaları sahəsində strategiyası işlənilib hazırlanmalıdır. Strategiya əsasında informasiya sistemini tətbiq etmə məqsədləri və həll edilən vəzifələrin siyahısı müəyyən olunmalıdır.

Bu proqram məhsulları əsasında planlaşdırma, uçot və nəzarət sistemlərinin üç əsas qurulma variantı mümkündür:

- 1) yalnız korporativ informasiya sistemi (KİS);
- 2) KİS ilə birlikdə büdcələmə sistemi;
- 3) yalnız büdcələmə sistemi;
- 4) yalnız KİS.

1) KİS əsasında qəbul olunan qərarlar həmcins biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan, idarə edilməsi əsas etibarilə əməliyyat vəzifələrinin həllinə (istehsal və ticarət əməliyyatlarının effektivliyinin artırılması, maya dəyərinin aşağı salınması, dövriyyə aktivlərinin optimallaşdırılması və s.) yönəlmiş müəssisələr üçün daha məqbuldur. Belə təşkilatlar üçün orta müddətli və uzunmüddətli planlaşdırma, effektiv biznes portfelin formalaşması vəzifəsi, bazarda davranış strategiyasının və bununla əlaqəli ssenarilərin analizi elə də böyük əhəmiyyət kəsb etmir. Bu, sabit bazarı olan və öz strategiyasını daim yenidən nəzərdən keçirmək ehtiyacı duyan sənaye və ticarət müəssisələri ola bilər.

- 2) KİS ilə birlikdə büdcələmə sistemi.

İxtisaslaşdırılmış büdcələmə sistemləri əsasında qəbul olunan qərarlarda portfelində müxtəlif biznes növləri olan diversifikasiya olunmuş şirkətlər daha çox maraqlıdır. Belə korporasiyada idarəetmə uçotu və planlaşdırma üçün idarəçi şirkət səviyyəsində yeganə mümkün qərar avtomatlaşdırılmış büdcə idarəetmə sistemidir. Bu zaman holdinqin törəmə şirkətlərindən holdinqin informasiya sistemi ilə bu və ya başqa şəkildə inteqrə olunmuş müxtəlif avtomatlaşdırma vasitələri istifadə oluna bilər.

Praktika belədir ki, holdinqə daxil olan müəssisələr artıq müəyyən avtomatlaşdırma sistemində malikdir (müxtəlif müəssisələrdə fərqlidir). Ona görə də korporasiyanın idarə edilməsinin avtomatlaşdırılması vəzifəsi çox vaxt müxtəlif növ proqram təminatının inteqrə edilməsi yolu ilə həll edilir. Bu zaman əsas “birləşdirici” halqa rolunu korporasiyanın büdcələmə sistemi oynayır.

ERP-sistemlərin sənəd dövriyyəsi və büdcələmə sistemlərindən müştərək istifadə nümunəsini nəzərdən keçirmək maraqlıdır. Büdcə qurulması üçün ERP-sistemdən ilkin məlumatları alan maliyyə direktoru onları büdcələmə sistemində ötürə, büdcə sənədləri komplektini ala, sonra isə sənəd dövriyyəsi sisteminin köməyi ilə həmin sənədlərin tam razılaşdırma və təsdiq tsiklini həyata keçirib yekun büdcə göstəricilərini sənəd dövriyyəsi sistemindən büdcələmə sistemində ötürmək olar. Sonra ERP-sistemdə hazırlanmış faktiki ödəniş sənəd dövriyyəsi sisteminin köməyi ilə təsdiq tsiklini keçir və büdcənin icrasına nəzarət etmək üçün büdcələmə sistemində daxil olur.

3) Yalnız büdcələmə sistemi

İdarəetmə planlaşdırması, uçotu və nəzarəti sistemi büdcələmə üçün proqram təminatında tam realizə oluna bilər. Bu cür qərarlar müəyyən vaxta qədər bu məqsədlər üçün elektron cədvəllər istifadə edən kiçik şirkətlər üçün keçərlidir. Bu hallarda büdcələmə proqramı Excel proqramını layiqincə əvəz edə bilər. Yəqin ki, burada məlumatları əllə daxil etmək lazım olacaq, amma əməliyyatların həcmi kiçik olduqda belə qərar tam məqsədə müvafiq ola bilər.

Maliyyə analizi proseslərinin bu və ya digər avtomatlaşdırılması sisteminin seçilməsi informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı gözlənilən effektdən və müəssisənin ödəməyə hazır olduğu qiymətdən asılıdır.

Müəssisənin informasiya infrastrukturunun idarəetmə prosesi üçün bir neçə iyerarxiya səviyyələri var. Bu iyerarxiya səviyyələri Gartner şirkəti tərəfindən işlənilib hazırlanmışdır. Bu səviyyələr aşağıdakılardır:

- Tranzaksiya sistemləri
- OLAP sistemləri
- Analitik proqramlar

Analitik proqramlar səviyyəsinin əsasını müəssisə resurslarının idarə edilməsi, yəni- ERP təşkil edir.

Tranzaksiya sistemləri səviyyəsinin əsasını ERP qrupunun sistemləri təşkil edir. Bu sistemlərə eyni zamanda OLTP, ABS və s. Sistemlər aid edilir. Tranzaksiya sistemlərinin digər səviyyəsində isə Data Warehouse- verilənlərin saxlanmasıdır. Saxlanma yerlərində qərarların qəbul edilməsi, alınan nəticənin təhlili və lazım olan digər bütün məsələlərin həllində istifadə ediləcək informasiya saxlanılır. Qərar qəbul edənlər və iqtisadçılar üçün verilənlərin saxlanması yerlərinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu, müəyyən analitik informasiyanı saxlayan verilənlərin anbarıdır, yəni, təşkilatın fəaliyyətinin sahə spesifikasiyasını hesaba alan struktura malikdir və istifadəçi üçün rahat və operativ şəkildə təqdim edilməsini təmin edir.

ERP terminini aşağıdakı kimi işlənen 2 mənası vardır:

- Müştəri tələblərinin həyata keçirilməsi prosesində sifarişlərin, istehsalın , tədarükün, çatdırılmanın yerinə yetirilməsi üçün lazım olan müəssisənin bütün imkanlarının planlaşdırılması üçün informasiya sistemidir.
- İkinci mənada isə ERP daha ümumi mənada götürülür. Yəni, müştəri tələblərinin həyata keçirilməsi prosesində sifarişlərin, istehsalın , tədarükün,

çatdırılmanın yerinə yetirilməsi üçün lazım olan müəssisənin bütün imkanlarının planlaşdırılmasının və idarə edilməsinin metodologiyasıdır.

Beləliklə, yuxarıda verilən tərifləri nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, ERP ifadəsi yalnız informasiya sistemlərini deyil, eyni zamanda bu sistemləri realizə və idarənin müvafiq metodologiyasını bildirir.

Aydındır ki, analitik sistemlərdən götürülən gəlir şirkətin inkişafına müsbət mənada edilən dəyişiklik düzgün idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində istifadə olunmalıdır. Bu, o mənada işlənir ki, analitik sistemlər istifadəçilərinə adi və sadə formada təqdim olunan informasiyaya nisbətən daha çox töhfə verir. Onlar müəssisə daxilində qərar qəbul etmə prosesində bələdçi funksiyasında çıxış edə bilər.

Analitik sistemlər vasitəsilə aşağıdakı hallar qeyd olunur:

- Analitik və kadr arasında vaxt probleminin aradan qaldırılması. Müəssisə daxilində qərar qəbulunun dəstəklənməsi var ki, bu, dar mənada qərar üçün lazım olan baza informasiyanın toplanması və müəssisə rəhbərinə ötürülməsi deməkdir. Bu halda demək olar ki analitik qərar qəbul etmir, yalnız qərarın verilməsi üçün informasiya hazırlayır. Lakin bu o demək deyildir ki, toplanmış informasiya qərar üçün kifayət edəcək və bu informasiya vasitəsilə verilən qərar doğru olacaq. Burada texniki mütəxəssisin rəyi əsas götürülməməlidir.
- Qərar qəbulunda kollegiallıq. Müəssisə rəhbərinin qərar qəbulunda düzgün qərar qəbul edə bilməsi üçün subyektiv nəzəri fikri kifayət deyil. Düzgün qərarın qəbul edilməsi analitik mühitdə ümumi fikirlərin konsolidasiyasının nəticəsində baş verməli, qərar isə bütün menecerlərin fikrini nəzərə almaqla ən unikal fikir olmalıdır.
- Qəbul edilən qərarların yoxlanılması və effektivliyin yoxlanılması. Analitik sistemlər qərarların üstünlüklərini qiymətləndirməyə imkan verir.
- Liderlərin təcrübəsindən istifadə. İstənilən müəssisə daxilində bölmələr və müxtəlif rəhbərlər vardır ki, onlar işlərinin unikalılığı və dəqiqliyi ilə

nümunəvi hesab olunurlar. Bu kimi şəxslərin təcrübəsinin müəssisədə yayılması və istifadə olunması biliklərlə idarəni təmin edir. Biliklərlə idarəetmənin dəstəklənməsi analitik proqram təminatının ən mühüm xarakteristiklərindəndir.

- Səmərəsiz qərarlara qarşıdurma. İdarəetmədə qərar qəbulunun maksimal səviyyədə dəqiq olması üçün səmərəsiz qərar verən menecerlərin hərəkətinə qarşı adekvat reaksiya göstərilməlidir.

Analitik sistemlər haqqında sadaladığımız yuxarıdakı xassələr idarəetmə fəaliyyətinin effektivliyini kifayət qədər yüksəltməyə imkan yaradır.

Verilənlərin çoxölçülü təhlili haqqında tətbiqi proqram ilk dəfə 1970-ci ildə OLAP sistemi meydana gəldi. Məhz həmin o yaradılmış proqramın modifikasiyası hal hazırda istifadə olunan OLAP sistemlərə tətbiq edilmişdir. 1992-ci ildən indiyə qədər əsas mövqeyə sahib olan və bazarda öncül status əldə etmiş ilk OLAP proqramı olan EssBase hazırlanmışdır.

OLAP sistemləri xarakteristikaları dörd qrupda təqdim olunur:

- əsas xarakteristikalar
 1. Verilənlər üçün çoxölçülü model;
 2. Verilənlərin manipulyasiya edilməsi üçün intuitiv mexanizmlər;
 3. Paket formada təqdim olunma;
 4. Verilənlərin asanlılığı;
 5. Verilənlərin unikalılığı;
 6. “müşəri-server” arxitekturası
 7. İşin çoxistifadəliliyi.
- Xüsusi xarakteristikalar:
 1. Normallaşdırılmayan verilənlərin emalı;
 2. Giriş verilənlər və nəticələri ayrı saxlanması;
 3. Səmərəsiz verilənlərdən təmizləmə.
- Hesabatların hazırlanmasının xarakteristikaları:
 1. Hesabatların cəld hazırlanması;

2. Fiziki səviyyədə mexaniki təmizlənmə;
 3. Hesabatlarda sabit məhsuldarlıq.
- Ölçünün idarə olunması:
 1. Səviyyələrin məhdud olmayan sayı;
 2. Funksionallıq.

OLAP sistemi haqqında danışılarkən verilənlərin çoxölçülü saxlanılmasına da diqqət etmək lazımdır. Və aşağıdakı üç növ qeyd olunur:

- Nisbi OLAP
- Çoxölçülü OLAP
- Hibrid OLAP

Nisbi OLAP çoxölçülü informasiyanın saxlanılması haqqında texnologiyadır. “Ulduz” tipini əsasında sxemləri əsasında hazırlanır.

Çoxölçülü OLAP – verilənlər bazasının ixtisaslaşdırılmış nəzarəti əsasında çoxölçülü saxlanmasına əsaslanan texnologiyadır.

Hibrid OLAP – bu texnologiyada verilənlərin yerləşməsi iki hissədə olur. Birinci hissə çoxölçülü bazada, ikinci hissə isə nisbidə saxlanılır.

OLAP proqramlarında maliyyə göstəricilərindən istifadə olunur. (Məsələn: satış nöqtələri, gəlirlər, satışın miqdarı və s.) Bu sorğulara saniyələr içərisində cavab əldə olunur. Bildiyimiz kimi kadrların istifadə etdikləri elektron cədvəllər və ya hesabatların qurulması üçün bu kimi proqramlardan istifadə edirlər. Və həmin proqramları OLAP sistemindən istifadə edərkən də tətbiq edə bilirlər.

Nəticə

Müəssisələrin və təsərrüfat təşkilatlarının effektiv fəaliyyəti, onların işinin stabil templəri və müasir iqtisadi şəraitdə rəqabət qabiliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə müəssisənin maliyyə nəticələrinin idarə edilmə keyfiyyəti ilə müəyyən olunur.

Ekspertlərin verdiyi məlumata görə, maliyyənin sazlanmış idarə olunma sisteminin olmaması nəticəsində şirkətlər hər il öz gəlirlərinin ən azı 10% itirir. Tam və operativ maliyyə informasiyasının olmaması xətalı, gecikmiş idarəetmə qərarlarının qəbul olunmasına gətirib çıxarır.

Beləliklə, təsərrüfat fəaliyyəti analizinin informasiya sistemi yuxarıda sadalanan tələbləri nəzərə almaqla formalaşmalı və təkmilləşdirilməlidir, bu isə analizin təsirliliyini və effektivliyini artırmanın ən zəruri şərtidir.

İnformasiya təminatı sistemi obyektin və onu əhatə edən mühitin məqsədləri, vəziyyəti, inkişaf istiqamətləri barədə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan məlumatların axınında təşkil olunmuş məlumatlar məcmusudur. Bu sistemə məlumat alma, yadda saxlama, axtarış, işlənmə və istifadəçiyə vermə metodları daxildir.

Daxili nəzarət sistemi əldə olunmuş maliyyə əməliyyatlarının nəticələri, dərc olunan maliyyə informasiyasının doğruluğu, mühüm biznes proseslərə nəzarət prosedurları qurmaq, daxili nəzarət mühitini inkişaf etdirmək və müəssisənin korporativ idarəetmə səviyyəsini artırmaq hesabına bu fəaliyyətin daxili və xarici normativ aktlara uyğunluğu nöqtəyi-nəzərindən biznes proseslərin effektivliyini obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən alətlər məcmusudur.

Proqram məhsulu personalın idarə edilməsi üzrə rəhbərin, katibin və menecerin fəaliyyətinə tətbiq edildikdən sonra əməkdaşların əmək məhsuldarlığının artması gözlənilir, sənədlərin işlənməsinə səf olunan vaxt azalır, sənədlərin saxlandığı yerlər üçün çəkilən xərclər azalır. Bundan başqa, gələcəkdə əlavə əməkdaşlara ehtiyacın azalması gözlənilir, yəni əmək haqqı fonduna qənaət baş verir.

Təkcə kargüzarlığın ənənəvi funksiyalarının avtomatlaşdırılmasını deyil, həm də bütövlükdə təşkilatda sənəd dövriyyəsinə prinsiplial yeni idarəetmə imkanlarının

gerçəkləşməsini, sorğu-analiz işinin yerinə yetirilməsini, habelə elektron sənəd dövriyyəsi elementlərində istifadəni nəzərdə tutan kompüter sistemi personalın idarə edilməsi üzrə menecerin və katibin işini keyfiyyətə yeni səviyyəyə qaldırmağa imkan verər və bütövlükdə müəssisənin fəaliyyətinin operativliyini artırmağa kömək edəcək.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ə.M.Abbasov, V.Ə.Qasimov, R.H.Quliyev “İntellektual informasiya istemlərində qərar qəbuletmə üsulları”. Bakı, 2003, 254 s.
2. Ə. Ələkbərov, M. Vəliyev, S. Pürhani “Menecment”. Bakı, 2013, 600 s.
3. T.Q. Əliyev “İnformasiyanın iqtisadiyyatı”. Bakı, 2008, 220 s.
4. S.Q. Kərimov “İdarəetmənin informasiya texnologiyaları və korporativ informasiya sistemləri”. Bakı, 2010, 426 s.
5. S.Q. Kərimov “İnformasiya sistemləri”. Bakı, 2008, 676 s.
6. S.Q.Kərimov, Y.B.Sərdarov “Kompüter elminin nəzəri əsasları” Bakı, 2009.
7. V.Ə. Qasimov “Elm və təhsilin informasiya təminatı sistemləri”. Bakı, 2005, 113 s.
8. V.Ə. Qasimov “İnformasiya təhlükəsizliyinin əsasları”. Bakı, 2009, 339 s.
9. V.Ə. Qasimov “İnformasiyanın qorunmasının müasir texnologiyaları”. Bakı, 2011, 110 s.
10. A.P. Orucəliyev “İnformasiya sistemlərinin riyazi elementləri”. Bakı, 2015, 328 s.
11. S.H. Rizayeva, M.K. Ramazanov “İqtisadiyyat”. Bakı, 2013
12. İnformasiya sisteminin tətbiqi müəssisənin biznes proseslərinin təkmilləşdirilməsi üsulu kimi / CAD Master, ALS sahəsində peşəkarlar üçün jurnal URL: <http://www.cadmaster.ru> (Müraciət tarixi: 30.09.14)
13. Kitab işində informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti / Q.N. Yerşova – Moskva:
MDƏU. URL: <http://www.hi-edu.ru/part-005.htm> (Müraciət tarixi: 30.09.2014)
14. İdarəetmənin informasiya texnologiyaları: Ali məktəblər üçün dərslik. 2-ci nəşr./
15. Saak A.E., Paxomov Y.V., Tuşnyakov V.N.. – СПб: Piter, 2013. – səh. 320.
16. Vagin S.Q. İnnovasiya-texnoloji inkişafın müasir dominantları // Samara dövlət
17. İqtisad universitetinin İdarəçilik institutunun xəbərləri, Samara, 2010.

- 18.Т.Н. Ананьева “Информационный менеджмент в системе социологического знания”. М., 2002
- 19.В.А. Грабауров “Информационные технологии для менеджеров.” М. Финансы и статистика, 2002.
- 20.А.С.Гринберг, Н.Н.Горбачев, А.С.Бондаренко “Информационные технологии управления.” М. Юнити, 2005.
21. А.С. Гринберг, И.А. Король “Информационный менеджмент.” М. Юнити-Дана, 2003.
22. В.Н. Кузнецов, И.Н. Громова “Информационный менеджмент: учебное пособие.” – Тверь: ТГТУ, 2004.
23. Е.Б. Малофейчик “Информационный менеджмент.” – Киев,2003.
24. И.Б. Гурков “Стратегический менеджмент организации.” М.,2004
- 25.Абдеев Р. Ф. "Философия информационной цивилизации". М., 1994 г.
- 26.Грабауров В. А. "Информационные технологии для менеджеров". М.: "Финансы и статистика", 2001 г.
- 27.Ларичев О. И. "Теория и методы принятия решений". М.: "Логос", 2000 г.
- 28.Юзвизин И. И. "Информациология", М., 1996 г.
- 29.А. О. Блинов. Консалтинг на предприятии//ЭКО, 2000. №12.
- 30.К. Боумэн. Основы стратегического менеджмента / Пер. с англ. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. -438с.

РЕЗЮМЕ

Эффективная деятельность предприятий и хозяйственных организаций, стабильные темпы их работы и конкурентоспособность в современных экономических условиях в значительной степени определяется качеством управления финансовыми показателями предприятий.

По сведениям экспертов, вследствие отсутствия налаженной системы управления финансами компании ежегодно теряют не менее 10% от своей прибыли. Отсутствие полноценной и оперативной финансовой информации приводит к принятию запоздалых управленческих решений.

Таким образом, информационная система анализа хозяйственной деятельности должна быть сформирована и усовершенствована с учетом вышеперечисленных требований, что само по себе является самым необходимым условием повышения действенности и эффективности анализа.

Система информационного обеспечения есть свод данных о целях, состоянии, направления развития объекта и окружающей его среды, составленных в потоке сведений, находящихся во взаимодействии. В эту систему входят методы получения информации, ее сохранения, поиска, обработки и передачи пользователю.

Система внутреннего контроля – совокупность инструментов, позволяющая объективно оценить результаты финансовых операций, достоверность опубликованной финансовой информации, эффективность бизнес – процессов с точки зрения их соответствия этой деятельности внутренним и иностранным нормативным актам за счет организации процедур контроля за важными бизнес – процессами, развития атмосферы внутреннего контроля и повышения уровня корпоративного управления предприятием.

С применением программного продукта в деятельность руководителя, секретаря и менеджера по управлению персоналом ожидается рост производительности труда сотрудников, сокращается время на обработку документов, снижаются расходы на места хранения документации. Кроме

того, ожидается снижение потребности в дополнительных сотрудниках, то есть, происходит экономия фонда заработной платы.

Компьютерная система, предусматривающая не только автоматизацию традиционных функций делопроизводства, но и реализацию принципиально новых возможностей управления документооборотом в организации, выполнение справочно-аналитической работы, а также использование элементов электронного документооборота в целом, позволит поднять на качественно новый уровень работу менеджера и секретаря по управлению персоналом и в целом поможет повысить оперативность деятельности предприятия.

SUMMERY

Effective operation of the organizations and business entities, stability of their business performance and competitiveness in modern economic conditions are essentially determined through the managerial quality of the entity's financial results.

According to experts, as a result of the absence of an improved financial management system, companies annually lose at least 10% of their profits. Lack of complete and operative financial information leads to false and delayed managerial decision-making.

Thus, the information system of the business analysis should be developed and improved taking into account the above mentioned requirements that is the most important condition for increasing the effect and efficiency of the analysis.

The information assurance system is a set of information organized in the course of interconnected information on the objectives of the object and surrounding environment, the state and development directions. This system includes data accessing, storage, search, processing and the ways of the data transferring to the user.

The internal control system is a set of tools that allows to objectively assess effectiveness of business processes from the point of view of this activity's compliance with internal and external normative acts through the results of the financial transactions, the reliability of the published financial data, the establishment control procedures for significant business processes, the development of the internal control environment and the enhancement of the corporate management level.

After applying the software product for the management of the staff to director's, secretary's and manager's activities it is expected that labor productivity will be increases, time spent for document processing to be reduced and the costs for the storage facilities to be reduced. Moreover, the need for additional employees in the future is expected to cut down that means saving to the wage fund.

The computer system that is not only designed for the automation of traditional paperwork functions, but also enables the whole process of document flow in the organization to be realized in a new level of management, as well as enables to perform survey-analysis work and to use electronic document flow elements will allow to level up the quality of the manager's and secretary's work and increase the efficiency of the organization performance as a whole.